

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ของทุนชุมชน และธุรกิจชุมชนของหมู่บ้านจำรุง ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะช่วยสร้างความเข้าใจ แนวทาง และความเชื่อมโยงในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยจากการศึกษามีแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้ศึกษาได้นำเสนอเป็น 4 ส่วน คือ

1. แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการความรู้
2. แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
3. แนวคิดธุรกิจชุมชน
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากแนวคิดที่ได้ทบทวนสามารถขยายความได้ดังนี้

1. แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการความรู้

การศึกษาการจัดการความรู้ควรมีจุดเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายและทฤษฎีของการจัดการความรู้ เพื่อจะได้เกิดความเข้าใจว่าความรู้มีแนวความคิด แนวทาง และแนวปฏิบัติในการจัดการความรู้อย่างไร กล่าวคือ การจัดการความรู้หรือ KM เป็นแนวคิดที่เริ่มจาก Peter Senge ที่เน้นด้านองค์กรแห่งการเรียนรู้เพื่อการแข่งขัน โดยแนวคิดดังกล่าวถูกนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของญี่ปุ่น โดย Ikujiro Nonaka (Graduate School of International Corporate Strategy Hisotsubashi University) ซึ่งเป็นการเน้นการใช้ประโยชน์ของ Tacit และ Explicit Knowledge ซึ่งปรากฏว่าได้รับการสนองตอบอย่างมากจากบริษัทชั้นนำของญี่ปุ่น (พรทิพย์ กาญจนนิต และคณะ, 2546, น. 122) และเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับและนำมาปรับประยุกต์ใช้กันแพร่หลายในสังคม ซึ่งการจัดการความรู้มีการพัฒนาตามกระแสของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้สามารถแบ่งยุคของการจัดการความรู้ออกเป็น 3 ยุค คือ การจัดการความรู้เกิดขึ้นประมาณ ค.ศ. 1978 เป็นยุคเริ่มต้นในการจัดการความรู้ โดยรูปแบบที่ใช้จะถูกกำหนดให้มีการจัดการความรู้ที่เป็นระบบมีโครงสร้างตายตัว และมีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมาสนับสนุน ซึ่งในขณะนั้นการจัดการความรู้ได้ถูกนำมาใช้เฉพาะกับกระบวนการทางวิศวกรรมเครื่องจักรกล

ยุคที่สองเริ่มต้นประมาณปี ค.ศ. 1995 ได้มีการนำการจัดการความรู้มาใช้กับมนุษย์ เพราะเห็นว่ากระบวนการจัดการความรู้สามารถใช้กับมนุษย์ได้ ทำให้เกิด SECI Model ที่ริเริ่มโดย Prof. Nonaka ได้มีการจำแนกประเภทความรู้ไว้อย่างชัดเจน คือ Explicit Knowledge และ Tacit Knowledge ซึ่งรูปแบบดังกล่าวไม่สามารถอธิบายระบบความซับซ้อนของมนุษย์ และของความรู้ได้ ดังนั้นการจัดการความรู้ที่ได้ผลดีที่สุดจะต้องมีการผสมผสานความรู้ทั้งแบบ Tacit และแบบ Explicit ในช่วงเวลาที่เหมาะสม ความรู้ต้องไม่อยู่ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งแต่จะต้องมีความสมดุลและไม่เอนเอียงไปทางใดทางหนึ่งมากเกินไป

ในยุคที่สามเริ่มประมาณปี ค.ศ. 2001 ได้เริ่มมีการอธิบายให้เห็นว่าการจัดการความรู้เป็นสิ่งที่ซับซ้อน เพราะความรู้ไม่ใช่สิ่งของที่จับต้องได้ อีกทั้งความรู้ก็มีหลายมิติ โดยการอธิบายนั้นจะตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า วัตถุประสงค์ของการจัดการความรู้ คือเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพ (Effectiveness) ของการตัดสินใจ และการสร้างเงื่อนไขของนวัตกรรม ดังนั้น การจัดการความรู้จะไม่ใช้ภาษาของเครื่องคอมพิวเตอร์แต่จะให้ความสำคัญกับพฤติกรรมของมนุษย์ อีกทั้งยังเชื่อว่าต้องใช้ประโยชน์จากมนุษย์ให้มากที่สุด (ภราดร จินดาวงศ์, 2549, น. 11; พรทิพย์ กาญจณนียต และคณะ, 2546, น. 4-6)

ในยุคแรก ๆ ของการพัฒนาศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ มองว่าความรู้มาจากการจัดระบบและตีความสารสนเทศ (Information) ตามบริบท และสารสนเทศก็มาจากการประมวลข้อมูล (Data) ความรู้จะไม่มีประโยชน์ถ้าไม่นำไปสู่การกระทำหรือการตัดสินใจ ในการจัดการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคสังคมที่ใช้ความรู้เป็นฐาน (Knowledge-based Society) มองความรู้ว่าเป็นทุนปัญญาหรือทุนความรู้สำหรับใช้สร้างคุณค่าและมูลค่า (value) การจัดการความรู้เป็นกระบวนการใช้ทุนปัญญา นำไปสร้างคุณค่าและมูลค่า ซึ่งอาจเป็นมูลค่าทางธุรกิจหรือคุณค่าทางสังคมก็ได้

1.1 ความหมายของความรู้

วิจารณ์ พานิช (2551) ได้อธิบายความหมายของความรู้ว่า ความรู้ หมายถึง สิ่งที่น่ามาจากการประสบการณ์ การทดลอง การสรุปบทเรียน มาจากคำบอกเล่าการแลกเปลี่ยนความรู้ มาจากตำรา นักวิชาการ และมาจากการคิดไตร่ตรองจาก 3 สิ่งทีกล่าวนำ โดยความรู้จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ ความรู้ฝังลึก หรือความรู้ที่อยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) และความรู้ชัดแจ้ง หรือความรู้เปิดเผย (Explicit Knowledge)

กิริติ ยศยิ่งยง (2549, น. 4) ได้ให้ความหมายของความรู้ว่า เป็นความคิดของแต่ละบุคคลที่ผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์ และสังเคราะห์จนเกิดความเข้าใจ และนำไปใช้ประโยชน์ในการสรุป และตัดสินใจในสถานการณ์ต่าง ๆ จนได้รับการยอมรับโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งของสังคม

Davenport and Prusak (1998, p. 2) กล่าวว่า ความรู้หมายถึง ส่วนผสมของกรอบประสบการณ์ คุณค่า สารสนเทศ ที่เป็นสภาพแวดล้อม และกรอบการทำงานสำหรับการประเมิน และรวมกันของประสบการณ์ และสารสนเทศใหม่ ซึ่งมีวิธีการที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล ความรู้ไม่ได้อยู่เพียงในรูปเอกสาร แต่อยู่ในประสบการณ์การทำงานประจำ กระบวนการ วิธีปฏิบัติ และความเชื่อในองค์กรนั้น

ในทฤษฎีของผู้วิจัย เห็นว่า ความรู้ คือ ทักษะปัญญา หรือทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในบุคคล ทั้งที่เป็นความรู้ฝังลึก หรือความรู้ที่อยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) และความรู้ชัดแจ้ง หรือความรู้เปิดเผย (Explicit Knowledge) และประสบการณ์ในการทำงาน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ค่านิยม หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก

1.2 ประเภทของความรู้

ความรู้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท (พรทิพย์ กาญจนนียต และคณะ, 2546, น. 124) คือ

1. Tacit Knowledge ความรู้ที่ได้มาจากประสบการณ์และไม่สามารถบรรยายเป็นถ้อยคำ ถ้อยความ หรือสูตร และขึ้นอยู่กับการรู้ ความเชื่อ รวมทั้งทักษะเชิงวิชาการของบุคคลที่จะกลั่นกรองความรู้ที่ได้ ความรู้ชนิดนี้พัฒนาและแบ่งปันกันได้ และเป็นความรู้ที่จะทำให้เกิดความได้เปรียบในการแข่งขันได้

2. Explicit Knowledge ความรู้ที่เป็นเหตุและผลที่สามารถจะบรรยาย/ถอดความออกมาได้ในรูปของทฤษฎี การแก้ไขปัญหา คู่มือ ฐานข้อมูล เอกสาร ตำรา การถ่ายทอด และการอบรม (ทุกคนสามารถเข้าถึง/ซื้อได้)

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการศึกษาค้นคว้า Tacit Knowledge ก็คือ ความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนในชุมชน ในลักษณะของความเชื่อ ภูมิปัญญา ทักษะต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งหากมีการจัดการ ในลักษณะของกองทุนชุมชน และธุรกิจชุมชน ความรู้เหล่านี้ก็จะกลายเป็น Explicit Knowledge ซึ่งเปรียบเสมือนคู่มือ หรือฐานข้อมูลความเป็นชุมชน ความรู้ที่มีอยู่ในคนและในชุมชนที่จะมีประโยชน์ต่อผู้ที่เข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาต่อไป

จากกลุ่มของความรู้ 2 กลุ่มที่ได้กล่าวไปแล้ว คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit หรือ Codified Knowledge) ซึ่งเป็นตระกูล “ความรู้ในกระดาษ” กับความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge)

ซึ่งเป็นตระกูล “ความรู้ในคน” นอกจากนี้ David Snowden ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องการจัดการความรู้ (Knowledge Management) แห่งศูนย์พัฒนาศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ชื่อ Cynefin¹ Centre ของบริษัท IBM ได้ให้คำจำกัดความของความรู้ว่าเป็นขั้นตอนปิรามิด ประกอบด้วย ข้อมูล (Data) ตามด้วย ข่าวสาร (Information) ความรู้ (Knowledge) และ ปัญญา (Wisdom) ความรู้เป็นสิ่งที่ สลับซับซ้อน โดยจำแนกความรู้ออกเป็น 5 กลุ่ม คือ

A = Artifacts เป็นความรู้ที่อยู่ในรูปแบบเอกสาร ลายลักษณ์อักษร

S = Skills เป็นทักษะ หรือสิ่งจำเป็นที่ต้องมี เพื่อให้สามารถทำงานจนสำเร็จ

H = Heuristics เป็นความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ประสบการณ์ หรือจากเหตุผลต่าง ๆ ที่มี

E = Experience เป็นประสบการณ์ของแต่ละบุคคลซึ่งยากแก่การถ่ายทอด หรือ แลกเปลี่ยนความรู้

N = Natural Talent เป็นพรสวรรค์ หรือสิ่งที่ธรรมชาติให้มา ยากที่จะบริหารจัดการ ได้ เป็นความรู้ที่ฝังลึกและยากในการถ่ายทอดมากที่สุด

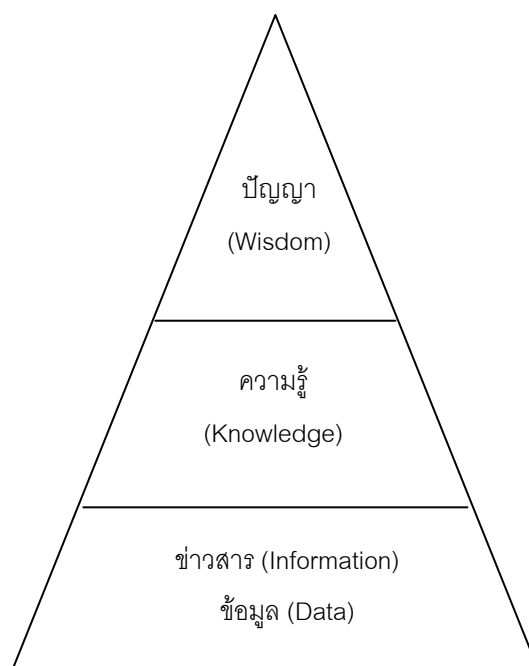
คุณสมบัติทั้ง 5 กลุ่มนี้ ถือเป็นความรู้ทั้งสิ้น และจะต้องรู้จักนำมาใช้ประโยชน์ใน กระบวนการจัดการความรู้ เมื่อนำอักษรตัวหน้าของคำทั้ง 5 มาเรียงกันเข้าจะได้เป็น ASHET หรือ ASHEN โดยความรู้ที่อยู่ในกลุ่ม Artifacts Skills Heuristics จะมีลักษณะ “ชัดแจ้ง” (Explicit) มากกว่า และสามารถนำมาใช้โดยตรงได้ง่ายกว่า ส่วนที่อยู่ในกลุ่ม Experience Natural Talent จะมีลักษณะ “ฝังลึก” (Tacit) มากกว่า แลกเปลี่ยนได้ยาก ยิ่งพรสวรรค์จะยิ่งแลกเปลี่ยนไม่ได้เลย จะสังเกตเห็นว่าในความรู้ 5 กลุ่มนี้ เป็นพรสวรรค์ 1 กลุ่ม และเป็นพรแสวง 4 กลุ่ม (วิจารณ์ พานิช, 2551)

โดย Nonaka (อ้างถึงใน พรทิพย์ กาญจณนียต และคณะ, 2546, น. 122-123) เน้น การใช้ประโยชน์ของ Tacit และ Explicit Knowledge เป็นหลัก และได้ให้นิยามและความหมาย ของความรู้และการจัดการความรู้ไว้ดังนี้

1. American Productivity and Quality Center (APQC) ให้คำจำกัดความของ “Knowledge” เป็นขั้นตอนปิรามิด ดังนี้

¹Cynefin อ่านว่า “คะนิฟวิน” เป็นภาษาเวลส์ หากแปลตามตัวหมายถึง “ที่อยู่อาศัย” (Habitat) ถ้าเป็นคำคุณศัพท์แปลว่า “คุ้นเคย” (Acquainted or Familiar)

ภาพที่ 1
ขั้นตอนปิรามิด

2. สำหรับนักปฏิบัติแล้วมีสูตรของความรู้ดังนี้

$$\begin{aligned} \text{ความรู้} &= (\text{คน} + \text{ข่าวสาร})^{\text{การแบ่งปันความรู้}} \\ \text{Knowledge} &= (\text{People} + \text{Information})^{\text{Sharing}} \end{aligned}$$

1.3 ระดับของความรู้

เพื่อความเข้าใจความหมายของคำว่า “ความรู้” ให้ลึกซึ้งขึ้น James Brain Quinn ได้นำเสนอความรู้ 4 ระดับ (อ้างถึงใน พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, น. 24; วิจารณ์ พานิช, 2551) คือ

1. Know-what เป็นความรู้เชิงทฤษฎีล้วน ๆ เปรียบเสมือนความรู้ของผู้จบปริญญาตรีมาหมาด ๆ เมื่อนำความรู้เหล่านี้ไปใช้งานก็จะได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง
2. Know-how เป็นความรู้ที่มีทั้งเชิงทฤษฎี และเชิงบริบท เปรียบเสมือนความรู้ของผู้จบปริญญาและมีประสบการณ์การทำงานระยะหนึ่ง เช่น 2-3 ปี ก็จะมีความรู้ในลักษณะที่รู้จักปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือบริบท

3. Know-why เป็นความรู้เชิงเหตุผลระหว่างเรื่องราว หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งผลของประสบการณ์แก้ปัญหาที่ซับซ้อน และนำประสบการณ์มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น เป็นผู้ทำงานมาระยะหนึ่งแล้วเกิดความรู้ฝังลึก สามารถถอดความรู้ฝังลึกของตนเองมาแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น หรือถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้พร้อมทั้งรับเอาความรู้จากผู้อื่นไปปรับใช้ในบริบทของตนเองได้

4. Care-why เป็นความรู้ในลักษณะของความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ที่ขับเคลื่อนมาจากภายในตนเองจะเป็นผู้ที่สามารถสกัด ประมวล วิเคราะห์ความรู้ที่ตนเองมีอยู่ กับความรู้ที่ตนเองได้รับมาสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมาได้

1.4 ความหมายของการจัดการความรู้

จากการศึกษาเอกสารทางวิชาการ งานวิจัยต่าง ๆ มีนักวิชาการและผู้ศึกษาวิจัยได้ให้ความหมายของการจัดการความรู้ไว้หลากหลาย ผู้ศึกษาจึงขอนำเสนอความหมายของการจัดการความรู้ในทางภาคธุรกิจ ดังนี้

Ryoko Toyama (อ้างถึงใน พรทิพย์ กาญจณนิต, 2546, น. 121) กล่าวว่า การจัดการความรู้ (Knowledge Management) หรือ KM นั้น ควรจะหมายถึง การจัดการเพื่อเอื้อให้เกิดความรู้ใหม่ เพราะเป็นความพยายามที่จะใช้ความรู้ที่มีอยู่ และประสบการณ์ของบุคคลต่าง ๆ ในองค์กรอย่างเป็นระบบเพื่อพัฒนานวัตกรรมที่จะทำให้มีความได้เปรียบเหนือคู่แข่งทางธุรกิจ

สมชาย นำประเสริฐชัย ได้ให้คำนิยามการจัดการความรู้ไว้ว่า การจัดการความรู้หมายถึง การจัดการสารสนเทศและรู้ที่นับว่าเป็นสิ่งสำคัญหรือทรัพย์สินที่เป็นนามธรรม (Intangible Asset) ที่องค์กรต้องการใช้เป็นส่วนสำคัญสำหรับสร้างความแตกต่างให้กับองค์กร เมื่อเปรียบเทียบกับคู่แข่งผ่านกระบวนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาให้องค์กรมีความได้เปรียบในการแข่งขัน (สมชาย นำประเสริฐชัย, 2551)

ส่วนในทางภาคสังคมนั้นก็ได้นักวิชาการ และผู้ศึกษาวิจัยได้ให้ความหมายของการจัดการความรู้ไว้หลากหลายเช่นกัน

การจัดการความรู้ คือ กระบวนการที่เป็นเครื่องมือ หรือวิธีการเพิ่มมูลค่า หรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคลหรือองค์กร การจัดการความรู้ไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การนำ “ความรู้” มา “จัดการ” แต่มีความหมายจำเพาะ และลึกซึ้งกว่านั้น (วิจารณ์ พานิช, 2551)

David Snowden (อ้างถึงใน พรทิพย์ กาญจณนียต, 2546, น. 1) กล่าวว่า ความรู้เป็นเรื่องซับซ้อนเกินการจัดเป็นระบบที่แน่นอน โดยการศึกษาเรื่องการจัดการ ความรู้มีมุมมองจากหลายทฤษฎีความคิด ซึ่งที่จะกล่าวถึงนี้มาจากทฤษฎีที่มองว่า ความรู้นั้นมีความซับซ้อนจึงต้องอาศัยหลักธรรมชาติ และระบบที่ซับซ้อนมาใช้กับ กระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งเป็นการพิจารณาโดยอิงหลักการของศิลปะและไม่เน้น การมองแบบวิทยาศาสตร์หรือแบบจักรกล ด้วยมุมมองจากระบบซับซ้อนนี้ เป็นการ ผสมผสานศาสตร์ด้านชีววิทยา และเคมีมาประกอบ การจัดการความรู้แบบนี้จึงไม่ สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุ และผลอย่างเป็นระบบเต็มที่ เพราะเชื่อว่าการจัดการ ความรู้นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ยากเกินไปที่จะนำไปใช้ เพราะเป็นการปฏิบัติที่เน้นการใช้งาน ได้จริง ความรู้นั้นเป็นสิ่งที่เราสืบทอดจากผู้รู้ผู้รับ และเป็นรูปแบบข้อมูลที่ไม่ยากเกินไป และยังคงกล่าวอีกว่า

สำหรับรูปแบบธรรมชาติเชิงเส้นตรง (Linear Model) ที่บอกว่าความรู้นั้นมาจาก ข้อมูลดิบ (Data) ที่แปรเปลี่ยนไปเป็นข่าวสาร (Information) และเมื่อเกิดความรู้แล้ว ก็จะนำไปสู่ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นรูปแบบที่ไม่เกิดขึ้นจริง ดังจะเห็นได้ว่าเราไม่ สามารถอธิบายให้ผู้รับสารหรือข่าวสารที่เกิดจากข้อมูลดิบได้เสมอไป เพราะความ เข้าใจนั้นขึ้นอยู่กับวิธีอธิบายของผู้รู้และความสามารถในการรับรู้ของผู้รับสารด้วย และเชื่อว่าข้อมูลดิบที่พยายามสื่อออกไปสู่ผู้รับ ถ้าเขาไม่เข้าใจในข้อมูลดิบนั้นเราจะ ไม่เรียกสิ่งนั้นว่า ข่าวสาร และไม่เรียกสิ่งนั้นว่าความรู้ด้วย ดังนั้น สิ่งที่สำคัญมาก ที่สุดที่จะทำให้ความรู้ความสามารถส่งผ่านไปยังผู้รับต้องอาศัยความเข้าใจในบริบท ที่มีร่วมกัน (Shared Context) โดยบริบทนั้นจะครอบคลุมถึงประสบการณ์ (Experiences) คุณค่า (Value) และความเชื่อ (Belief) นอกเหนือจากการสื่อด้วย ภาษาเท่านั้น การเล่าเรื่อง (Storytelling) จัดได้ว่าเป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้ที่มี ประสิทธิภาพมากที่สุด และการมีบริบทร่วมกันมีความสำคัญมากในการซึมซับ ความรู้เพราะในโอกาสเราไม่สามารถเชื่อข้อมูลที่เป็นทางการได้เต็มที่ เนื่องจากใน การบันทึกข้อมูลหรือเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร ไม่ได้มีการบรรจุข้อมูลที่สื่อให้รู้ ถึงวัฒนธรรมและสิ่งที่พึงประสงค์หรือไม่พึงประสงค์อย่างชัดเจน ซึ่งตัวเราเองจะต้อง ศึกษาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของสถานที่นั้น ๆ พร้อม ๆ กันไป

1.5 กระบวนการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ ประกอบด้วยกิจกรรม และกระบวนการซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 กระบวนการดังนี้ (พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, น. 52-56)

1. การสร้างนวัตกรรมระยะยาวเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กร โดยมุ่งเน้นการพัฒนาความรู้โดยนัยที่ไม่ได้แสดงออกมาในรูปของเอกสาร แต่องค์กรมักกระตุ้นให้บุคลากรในองค์กรสร้างองค์ความรู้เพื่อกำหนดกลยุทธ์ให้สอดคล้องกับนวัตกรรมองค์กร ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดและใช้สารสนเทศทางความรู้ซึ่งในกระบวนการนี้จำเป็นที่จะต้องมีการกำหนดหรือระบุความรู้ที่ต้องการใช้ให้ชัดเจน อันจะทำให้การจัดการความรู้ที่มีจุดเน้นหรือจุดมุ่งหมายที่ไม่ปะปะจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบข้อมูลให้แน่ชัดว่า ความรู้ดังกล่าวมีแหล่งที่มาอย่างไรภายในองค์กรนอกจากนี้ในกระบวนการนี้ยังต้องมีการตรวจสอบความถูกต้องของความรู้ด้วยวิธีใด ๆ ก็ตามเพื่อยืนยันถึงความถูกต้องตรงตามความต้องการอันก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการจัดการความรู้

2. การจัดการและการจัดเก็บความรู้ (Knowledge Organization & Storage) เป็นการวางโครงสร้างของการเก็บรวบรวมความรู้ เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเก็บความรู้อย่างเป็นระบบในอนาคต เป็นการจัดการเก็บความรู้ที่สร้างให้เป็นหมวดหมู่และเก็บลงฐานข้อมูล และต้องคำนึงถึงการพัฒนาระบบการจัดการความรู้ ซึ่ง นันทิพย์ วิภาวิน (2547, น. 21) ได้นำเสนอขั้นตอนของการพัฒนาระบบการจัดการความรู้ไว้ดังนี้ คือ 1) การวิเคราะห์โครงสร้างพื้นฐานเดิมขององค์กร 2) การเชื่อมโยงการจัดการความรู้เข้ากับการจัดกระบวนการทางธุรกิจหรือแม้แต่การดำเนินงานต่าง ๆ ขององค์กร 3) การออกแบบโครงสร้างพื้นฐานของการจัดการความรู้ 4) การตรวจสอบความรู้เดิมและระบบความรู้ภายในองค์กร 5) การหาทีมงาน 6) การสร้างแผนผังหรือโครงสร้างของการจัดการความรู้ 7) การพัฒนาระบบบริหารความรู้ 8) การนำวิธีการไปใช้อย่างเป็นขั้นตอน 9) การจัดการกับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและโครงสร้างผลตอบแทนและท้ายสุดคือ 10) การประเมินผลและการวัดผลตอบแทนที่ได้

3. การกระจายความรู้ (Knowledge Distribution) โดยการใช้เครื่องมือในการสืบค้นสารสนเทศทางความรู้จากฐานข้อมูลที่จัดเก็บแล้วกระจายสู่หน่วยงานต่าง ๆ เพื่อการใช้งานและเอื้อต่อการไหลของงานรวมถึง การถ่ายทอด การแบ่งปัน หรือกิจกรรมอื่นที่จะขยายขอบเขตของความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคลไปสู่กลุ่ม เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ตำรา การพูดคุยปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ

4. การประยุกต์ใช้ความรู้ในการใช้งาน (Knowledge Application) เป็นการเชื่อมโยงกิจกรรมหลักต่าง ๆ ผ่านระบบการไหลเวียนของระบบเครือข่ายไปยังหน่วยงานต่าง ๆ และในการประยุกต์ใช้หรือการใช้ความรู้นี้เป็นเสมือนการตัดสินใจพิจารณาทางเลือกเพื่อนำความรู้ที่ดีที่สุดมาประยุกต์ใช้ มีการนำความรู้ที่ดีและเหมาะสมมาใช้ซ้ำ และการสรุปบทเรียนหรือประเมินผลที่ได้จากการดำเนินการต่าง ๆ

การจัดการความรู้เริ่มที่ปณิธานความมุ่งมั่น (Purpose) อันยิ่งใหญ่ร่วมกันของสมาชิกขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายที่จะร่วมกันใช้ความเพียรดำเนินการจัดการความรู้ด้วยวิธีการและยุทธศาสตร์อันหลากหลาย เพื่อใช้ความรู้เป็นพลังหลักในการบรรลุเป้าหมายตามความมุ่งมั่น เพื่อประโยชน์ขององค์กร กลุ่มบุคคล เครือข่าย และยังประโยชน์อันไพศาลให้แก่วงสังคมในวงกว้างด้วย

ในการจัดการความรู้ จะต้องมีการจัดการครบทั้ง 3 องค์ประกอบของความรู้คือ

1. ความรู้ฝังลึกในคน
2. ความรู้แฝงในองค์กร
3. ความรู้เปิดเผย

รวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากิจกรรมหลัก (Core Activities) ขององค์กร กลุ่ม บุคคล หรือเครือข่าย การจัดการความรู้ จะต้องดำเนินการในลักษณะที่บูรณาการอยู่ในกิจกรรมหรืองานประจำไม่ถือเป็นกิจกรรมที่แยกจากงานประจำ ต้องดำเนินการโดยไม่ทำให้สมาชิกขององค์กรรู้สึกว่ามีภาระเพิ่มขึ้น การจัดการความรู้เน้นการดำเนินการเกี่ยวกับคนในองค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายผลของการจัดการความรู้วัดจากผลงาน วัฒนธรรมองค์กร สินทรัพย์ทางปัญญาขององค์กร และความสามารถในการสร้างนวัตกรรมหรือการปรับตัวขององค์กร

การจัดการความรู้ต้องเชื่อมโยงกับกิจกรรมเกี่ยวกับความรู้ที่หลากหลาย เช่น การสร้างความรู้ (วิจัย) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นวัตกรรม การศึกษา การพัฒนาคน นวัตกรรม การเรียนรู้ การจัดการความรู้เป็นกระบวนการ (Process) ที่ดำเนินการร่วมกันโดยผู้ปฏิบัติงานในองค์กรหรือหน่วยงานย่อยขององค์กร เพื่อสร้าง และใช้ความรู้ในการทำงานให้เกิดผลสัมฤทธิ์ดีขึ้นกว่าเดิม การจัดการความรู้ในความหมายนี้จึงเป็นกิจกรรมของผู้ปฏิบัติงาน ไม่ใช่กิจกรรมของนักวิชาการ หรือนักทฤษฎี แต่นักวิชาการหรือนักทฤษฎีอาจเป็นประโยชน์ในฐานะแหล่งความรู้ (Resource Person) หรือผู้อำนวยการความสะดวในการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่เป็นวงจรต่อเนื่อง เกิดการพัฒนางานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เป้าหมายคือ การพัฒนางาน และพัฒนาคน โดยมีความรู้เป็นเครื่องมือ มีกระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ โดยกระบวนการจัดการความรู้มีหลักสำคัญอยู่ 4 ประการ ได้แก่ (วิจารณ์ พานิช, 2551)

1. ให้คนหลากหลายทักษะ หลากหลายวิธีคิด ทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ การจัดการความรู้ที่มีพลังต้องทำโดยคนที่มีพื้นฐานแตกต่างกัน มีความเชื่อหรือวิธีคิดแตกต่างกัน (แต่มีจุดรวมพลัง คือ มีเป้าหมายอยู่ที่งานด้วยกัน) ถ้ากลุ่มที่ดำเนินการจัดการความรู้ประกอบด้วยคนที่คิดเหมือน ๆ กัน การจัดการความรู้จะไม่มีพลัง ในการจัดการความรู้ ความแตกต่างหลากหลาย (Heterogeneity) มีคุณค่ามากกว่าความเหมือน (Homogeneity)

2. ร่วมกันพัฒนาวิธีทำงานในรูปแบบใหม่ ๆ เพื่อบรรลุประสิทธิผลที่กำหนดไว้ หรือฝันว่าจะได้ในการจัดการสมัยใหม่ ประสิทธิภาพประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ คือ

- การตอบสนองความต้องการ (Responsiveness) ซึ่งอาจเป็นความต้องการของลูกค้า ความต้องการของสังคม หรือความต้องการที่กำหนดโดยผู้บริหารองค์กร
- นวัตกรรม (Innovation) ซึ่งอาจเป็นนวัตกรรมด้านผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ หรือวิธีการใหม่ ๆ ก็ได้
- ชีตความสามารถ (Competency) ของข้าราชการ และขององค์กร
- ประสิทธิภาพ (Efficiency) ในการทำงาน

3. ทดลองและเรียนรู้ เนื่องจากกิจกรรมการจัดการความรู้เป็นกิจกรรมสร้างสรรค์ ซึ่งหมายความว่าต้องคิดแบบ “หลุดโลก” จึงต้องมีวิธีดึงกลับมาสู่ความเป็นจริงในโลก หรือสังคม โดยการทดลองทำเพียงน้อย ๆ ซึ่งถ้าล้มเหลวก็ก่อผลเสียหายไม่มากนัก ถ้าได้ผลไม่ดีก็ยกเลิกความคิดนั้น ถ้าได้ผลดีขยายการทดลองเป็นการทำมากขึ้น จนในที่สุดขยายเป็นวิธีทำงานแบบใหม่ หรือได้ best practice ใหม่ นั่นเอง

4. นำเข้าความรู้จากภายนอกอย่างเหมาะสม โดยต้องถือว่าความรู้จากภายนอกยังเป็นความรู้ที่ยัง “ดิบ” อยู่ ต้องเอามาทำให้ “สุก” ให้พร้อมใช้ในบริบทของเรา โดยการเติมความรู้เชิงบริบทลงไป

กล่าวโดยสรุป ก็คือ การจัดการความรู้เป็นกระบวนการใช้และสร้างความรู้หรือทุนปัญญาร่วมกัน โดยมีการดำเนินการร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) ระหว่างกัน ที่เป็นวงจรอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างมูลค่าและคุณค่า และเป็นการเพิ่มทุนปัญญา โดยถือเป็นการยกระดับทั้งความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) และความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เป้าหมายคือ การพัฒนางานและพัฒนาคน ช่วยให้เป็นบุคคลเรียนรู้ เป็นองค์กร/ชุมชนเรียนรู้ โดยมีความรู้และกระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ

1.6 องค์ประกอบ และลักษณะของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแปรข้อมูล (Data) เป็นข้อสนเทศ (Information) แปรข้อสนเทศเป็นความรู้ (Knowledge) และใช้ความรู้เพื่อการปฏิบัติการ (Action) โดยที่ไม่หยุดอยู่แค่ระดับความรู้ แต่จะยกระดับไปถึงปัญญา (Wisdom) คุณค่า ความดี ความงาม

ในระดับของข้อมูล มีการบันทึกข้อมูลจากการทำงาน มีการค้นหาหรือขุดค้น (Mining) รวบรวมข้อมูล นำมาตรวจสอบกรองเอาไว้เฉพาะข้อมูลที่น่าเชื่อถือ และสำคัญต่องาน

ขององค์กรนำมาจัดหมวดหมู่เพื่อให้ประมวลเป็นข้อมูลได้ง่าย จัดเก็บเป็นฐานข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ ให้ค้นหาได้ง่าย นำไปสู่การจัดบริการข้อมูล มีกิจกรรมเพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูล

กระบวนการแปรหรือประมวลข้อมูลไปเป็นข้อสนเทศ ประกอบด้วย การกรองเอาไว้เฉพาะข้อมูลที่แม่นยำ และเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น นำมาตีความ หรือจัดรูปแบบ (Pattern) ภายใต้กรอบบริบท (Context) ของเรื่องนั้น ๆ

ในระดับข้อสนเทศ มีการเลือก จัดหมวดหมู่ จัดเก็บ ให้บริการ ถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และนำมาใช้ประโยชน์

กระบวนการแปรข้อสนเทศไปเป็นความรู้ เป็นกระบวนการภายในคน และกระบวนการระหว่างคน โดยนำข้อสนเทศมาตีความ เปรียบเทียบ ตามบริบทขององค์กร เป้าหมายขององค์กร และสิ่งแวดล้อมขององค์กรได้เป็นความรู้โดยที่ความรู้นั้นอาจมีพลังในระดับของการทำนาย

ในระดับความรู้ มีการดำเนินการส่งเสริมหรือสร้างเงื่อนไข ให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) ภายในองค์กร ไม่มีการปิดบังความรู้ มีการยกระดับความรู้ให้ลึกซึ้งหรือเชื่อมโยงยิ่งขึ้น อาจยกระดับขึ้นไปถึงความเข้าใจในกระบวนการทัศน์ใหม่ มีการนำไปประยุกต์ใช้ประกอบการกำหนดนโยบาย ประกอบการตัดสินใจเลือกแนวทางใดแนวทางหนึ่งในหลาย ๆ ทางเลือกหรือใช้ในการทำงานให้ประสบความสำเร็จสมความมุ่งหมาย แล้วเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจากการกระทำนั้น (เกิดปัญญา) และภาคีผู้มีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ได้รับผลจากความสำเร็จและเกิดปิติสุข

เมื่อมีการประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อกิจการใดกิจการหนึ่งก็มีการสังเกตและเก็บข้อมูลจากกิจกรรมนั้นนำไปแปรเป็นข้อสนเทศและความรู้สำหรับนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดผลงานที่ดียิ่งขึ้นเป็น วัฏจักรหมุนเวียนไม่รู้จบเป็นวัฏจักรแห่งการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาปัญญา โดยการจัดการความรู้ จะมีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. Content Management คือสิ่งที่เรารู้และบันทึกสิ่งที่รู้นั้นอย่างเป็นระบบ เป็นการจัดการเอกสารในลักษณะโครงสร้างที่เป็นระเบียบ เป็นการสร้าง Best Practices ซึ่งต้องอาศัยระเบียบวินัย เวลาและทรัพยากรที่พอเพียงจึงจะสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตามด้วยปัจจัยที่จำกัดทำให้การจัดการความรู้ต้องอาศัยเทคนิคอื่น ๆ ด้วย เพื่อให้สามารถจัดการความรู้ที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2. Narrative Management คือสิ่งที่เรารู้และนำมาพูดเล่าสู่กันฟัง การนำเสนอแบบเล่าสู่กันฟังนี้ ไม่เน้นว่าจะเป็นเชิงคุณภาพหรือปริมาณแต่เป็นเหมือนการเล่านิทาน โดยเห็นว่าการเล่าเป็นสิ่งสำคัญ และถือว่าเป็นเหมือนทรัพย์สินเชิงความรู้ซึ่งไม่แพง (Knowledge Assets) การเล่าสู่กันฟังนี้ยังช่วยในการประเมินสัญญาณบางอย่างเพื่อทำนายอนาคตได้อีกด้วย (Detect

Signals) ดังนั้น จึงต้องมีวิธีเชื่อมต่อระหว่างการเล่าเรื่องกับสาระที่ต้องการ (Narrative & Content) แต่ในความเป็นจริง เราไม่มีเวลาที่จะบันทึกเรื่องต่าง ๆ เป็นลายลักษณ์อักษร และถ้านึกถึงโครงสร้างที่เป็นระบบระเบียบมากเกินไป จะทำให้ลดความสามารถในการประยุกต์ใช้อีกด้วย

3. Context Management คือสิ่งที่เรารู้ พูดและนำไปเขียน ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ คือ Social Network Stimulation ซึ่งเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้โดยเครือข่ายทางสังคมเพราะเป็นการไหลเวียนของความรู้ภายในกลุ่มคนที่ประสงค์จะรวมตัวกันเองมากกว่าถูกบังคับให้รวมกลุ่มกัน (วิจารณ์ พานิช, 2551)

จากความคิดแบบเดิมที่ว่าความรู้เป็นสิ่งที่ของ และระบบที่สามารถค้นพบด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้นวิธีการจัดการความรู้จึงเปรียบเสมือนกับการจัดการกับสิ่งของ และการสร้างการไหลเวียน (Flow) ซึ่งการที่จะทำเช่นนี้ได้จะต้องให้ความสำคัญกับ Context และ Narrative Management มากกว่า Content Management

สรุป การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือระดมความรู้ในคน (Tacit Knowledge) และความรู้ในกระดาษ (Explicit Knowledge) ทั้งที่เป็นความรู้จากภายนอก และความรู้ของกลุ่มผู้ร่วมงาน เามาทำงาน และยกระดับความรู้ของบุคคลของกลุ่มผู้ร่วมงาน และขององค์กร ทำให้งานมีคุณภาพสูง พนักงานเป็นบุคคลเรียนรู้ และองค์กรเป็นองค์กรเรียนรู้ การจัดการความรู้เป็นทักษะสืบสวน เป็นความรู้เชิงทฤษฎีเพียงส่วนเดียว การจัดการความรู้จึงอยู่ในลักษณะการลงมือปฏิบัติ เพื่อให้ได้ความรู้ (วิจารณ์ พานิช, 2551)

1.7 หลัก 7 ประการในการดูแลชุมชนแนวปฏิบัติ

ชุมชนแนวปฏิบัติ เป็นแนวทางการจัดการความรู้ของชุมชนที่ดำเนินงานได้ด้วยตนเอง โดยการสร้าง และแลกเปลี่ยนความรู้ ลองปฏิบัติ และเรียนรู้ร่วมกันจนก่อเกิดวงจรการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนความรู้อย่างต่อเนื่อง ชุมชนแนวปฏิบัติจัดเป็นชุมชนที่มีความใส่ใจ มีปัญหา หรือแรงปรารถนาในสิ่งหนึ่งร่วมกัน เพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชน ซึ่งชุมชนแนวปฏิบัตินี้จะมีลักษณะคล้ายกับชุมชนหมู่บ้านจำรุงที่มีรูปแบบการดำเนินงานในลักษณะปฏิบัติไปแก้ไขปัญหาไป มีการลองผิดลองถูกจนได้มาซึ่งความรู้ในแต่ละชุดภายในชุมชน ถือได้ว่าหมู่บ้านจำรุงมีลักษณะของชุมชนแนวปฏิบัติ

ในการดูแลชุมชนแนวปฏิบัติต้องมีการกระตุ้นให้เกิดความมีชีวิตชีวานั้นต่างจากการออกแบบในแนวตั้งเดิมอื่น ๆ ที่เน้นโครงสร้าง ระบบ และบทบาท เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของชุมชนที่ค่อนข้างตายตัว และสอดคล้องเป็นอย่างดีกับองค์ประกอบเชิงโครงสร้างอื่น ๆ ซึ่งถึงแม้องค์การ

จะถูกออกแบบให้มีความยืดหยุ่น และตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมได้อย่างรวดเร็ว แต่การเติบโตตามธรรมชาติ และควมมีชีวิตชีวากลับไม่ใช่เป้าหมายหลักของการออกแบบ แต่สำหรับชุมชนแนวปฏิบัติแล้วทั้งสองสิ่งนี้มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้ชุมชนแนวปฏิบัติจำเป็นต้องสนับสนุนเป้าหมายขององค์กร แต่การออกแบบเพื่อให้เกิดความมีชีวิตชีวาจำเป็นต้องใช้หลักการออกแบบที่ต่างออกไป ซึ่งเป้าหมายของการออกแบบชุมชน คือการดึงเอาลักษณะเฉพาะ และพลังของชุมชนออกมา หลักการที่เราพัฒนาขึ้นได้มุ่งเน้นไปที่ภาวะกดดัน (Dilemmas) ในการออกแบบชุมชนแนวปฏิบัตินี้มีหลัก 7 ประการ (พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, 2547, น. 47-61)

1. การออกแบบเพื่อให้เกิดวิวัฒนาการ เนื่องจากชุมชนแนวปฏิบัติเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตรูปแบบหนึ่ง ดังนั้นการออกแบบจึงเป็นการทำให้เกิดวิวัฒนาการ มากกว่าการสร้างใหม่ตั้งแต่เริ่มต้น องค์ประกอบของการออกแบบ จึงเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดวิวัฒนาการตามธรรมชาติในชุมชน ในระหว่างการพัฒนา ชุมชนมักกำเนิดขึ้นจากความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีอยู่แล้ว

ธรรมชาติที่เป็นพลวัตของชุมชนเป็นกุญแจไปสู่วิวัฒนาการ เพราะเมื่อชุมชนเติบโตขึ้น สมาชิกใหม่จะนำความน่าสนใจใหม่ ๆ เข้าสู่ชุมชน ซึ่งอาจดึงชุมชนไปสู่ทิศทางที่เปลี่ยนไป อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงในองค์กรก็มีอิทธิพลต่อความสำคัญของชุมชน และอาจเรียกร้องสิ่งใหม่จากชุมชน

การออกแบบชุมชนดูคล้ายกลับการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life-long learning) มากกว่าเป็นการออกแบบองค์กรแบบดั้งเดิม ชุมชนที่ “มีชีวิตชีวา” จะสะท้อนให้เห็นตัวเอง และปรับเปลี่ยนการออกแบบองค์ประกอบของตนตราบเท่าที่ดำรงอยู่

กุญแจของการออกแบบเพื่อให้เกิดวิวัฒนาการ คือ การผสมผสานองค์ประกอบต่าง ๆ ของการออกแบบ ด้วยรูปแบบที่ช่วยเร่งการพัฒนาของชุมชนให้รวดเร็วขึ้นโครงสร้างทางกายภาพดังเช่นถนนหรือสวนสาธารณะสามารถเร่งการพัฒนาเมือง ดังนั้น โครงสร้างทางสังคมและองค์กรไม่ว่าจะเป็นผู้ประสานงานของชุมชน หรือการประชุมแก้ไขปัญหาย่อมสามารถเร่งวิวัฒนาการของชุมชนได้เช่นกัน แต่องค์ประกอบใดในการออกแบบจะเหมาะสมที่สุดนั้นขึ้นอยู่กับช่วงระยะของการพัฒนา สภาพแวดล้อม ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิก รวมทั้งประเภทความรู้ที่แลกเปลี่ยนกัน อย่างไรก็ตาม วิวัฒนาการนั้นเป็นสิ่งปกติสำหรับชุมชนทุกแห่ง และบทบาทหลักของการออกแบบก็คือ การเร่งวิวัฒนาการดังกล่าวให้รวดเร็วยิ่งขึ้น

2. การเปิดการสนทนาด้วยมุมมองจากทั้งภายใน และภายนอก การออกแบบชุมชนที่ดีต้องมีมุมมองภายในที่นำไปสู่การค้นพบความหมายของชุมชน เมื่อมีการออกแบบกลุ่มต้องรู้ล่วงหน้าถึงผลลัพธ์ที่ต้องการจากกลุ่มจึงสามารถออกแบบเพื่อให้บรรลุผลลัพธ์นั้นได้ แต่การออกแบบชุมชนต้องมีประสิทธิภาพนั้นเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่สะสมร่วมกันมาของสมาชิกในชุมชน ดังนั้น

จึงมีเพียงคนในเท่านั้นที่จะมองเห็นประเด็นที่เป็นแก่นของโดเมน (แรงปรารถนา) ความรู้ที่สำคัญต่อการแลกเปลี่ยน ความท้าทายในอาชีพของคนในชุมชน และศักยภาพที่ซ่อนเร้นในแนวคิด และเทคนิคใหม่ ๆ ซึ่งคนในเท่านั้นที่รู้ว่าใครเป็นคนที่รู้จักจริง และเข้าใจความสัมพันธ์ของชุมชนเอง ซึ่งสิ่งนี้ไม่ได้ต้องการแค่เพียงปัจจัยนำเข้าจากชุมชนเท่านั้น แต่สิ่งที่จำเป็นคือ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ของชุมชน

การออกแบบชุมชนที่ดีต้องการความเข้าใจเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา และดูแลความรู้ แต่บ่อยครั้งที่มุมมองจากภายนอกกลับเป็นสิ่งที่ช่วยให้สมาชิกมองเห็นความเป็นไปได้เหล่านี้ ทั้งนี้เพราะชุมชนที่จัดตั้งขึ้นอย่างจริงจังนับเป็นสิ่งที่ใหม่สำหรับองค์การเกือบทุกแห่ง ดังนั้นสมาชิกจึงพบกับความยากลำบากในการสร้างจินตนาการว่า ชุมชนที่พัฒนาแล้วจะปรับปรุงขึ้นจากความสัมพันธ์ส่วนตัวในปัจจุบันได้อย่างไร หรือจะช่วยให้พวกเขานำศักยภาพที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างไร ดังนั้นการออกแบบชุมชนที่ดีจึงควรนำข่าวสารจากภายนอก ชุมชนเข้าสู่การสนทนาภายในชุมชนเกี่ยวกับสิ่งที่ชุมชนสามารถทำได้ บางครั้งเป็นการให้การศึกษาแก่สมาชิกชุมชนเกี่ยวกับบทบาทของชุมชนในองค์การอื่น ๆ หรืออาจหมายถึงการนำ “คนนอก” เข้ามาพูดคุยกับผู้นำของชุมชน และสมาชิกแกนหลักขณะออกแบบชุมชนการสนทนา เช่นนี้จะทำให้คนที่เข้าใจประเด็นชุมชน และมีบทบาทในชุมชนสามารถเห็นความเป็นไปได้ และแสดงบทบาทของผู้ในการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. การเชื่อเชิญให้เข้าร่วมด้วยระดับที่ต่างกัน โครงสร้างที่ดีของชุมชนควรเชื่อเชิญให้มีการเข้าร่วมในหลายระดับที่ต่างกัน ชุมชนแนวปฏิบัติก็คล้ายคลึงกัน ผู้คนเข้าร่วมในชุมชนด้วยเหตุผลที่หลากหลาย บางคนก็เข้าร่วม แต่บางคนก็ไม่ได้เข้าร่วมแต่อย่างใด บางคนเข้าร่วมเพราะชุมชนมอบคุณค่าให้พวกเขาโดยตรง บางคนเข้าร่วมเพราะเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว และบางคนเข้าร่วมเพราะเป็นโอกาสในการพัฒนาทักษะ ก่อนหน้านี้เราเองก็เคยคิดว่า ควรสนับสนุนให้สมาชิกทุกคนเข้าร่วมอย่างเท่าเทียมกัน แต่เพราะมนุษย์เรามีระดับความสนใจในชุมชนที่แตกต่างกัน สิ่งที่เราเคยคาดหวังจึงไม่ได้สะท้อนถึงความเป็นจริง

ชุมชนที่มีชีวิตชีวาไม่ว่าจะเกิดจากการวางแผนหรือเกิดขึ้นเอง ล้วนมี “ผู้ประสานงาน” ที่คอยตระเตรียมงาน และเชื่อมโยงสมาชิกเข้าหากัน อย่างไรก็ตามสมาชิกคนอื่นในชุมชนก็มีบทบาทผู้นำเช่นกัน โดยทั่วไปแล้วเราสามารถพบระดับการมีส่วนร่วมในชุมชน 3 ระดับด้วยกัน โดยระดับแรกเป็นกลุ่มคนขนาดเล็กที่เป็นกลุ่มแกนหลัก ซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมในการพูดคุยอย่างกระตือรือร้น หรือแม้กระทั่งโต้เถียงกัน ในเวทีสาธารณะของชุมชน คนในกลุ่มนี้มักจะเข้าร่วมในโครงการของชุมชน กำหนดหัวข้อที่ชุมชนควรมุ่งเน้น และขับเคลื่อนชุมชนไปตามวาระการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ กลุ่มนี้จัดได้ว่าเป็นหัวใจของชุมชน เมื่อชุมชนเติบโตขึ้น กลุ่มแกนหลักจะ

รับผิดชอบต่อบทบาทผู้นำในชุมชนเกือบทั้งหมด และสมาชิกในกลุ่มนี้อาจกลายเป็นผู้ประสานงานชุมชน อย่างไรก็ตามกลุ่มนี้มักจะมีขนาดค่อนข้างเล็กเพียงแค่ร้อยละ 10-15 ของประชากรในชุมชนทั้งหมด ส่วนในระดับถัดไปที่อยู่นอกกลุ่มแกนหลัก คือ กลุ่มประจำ สมาชิกในกลุ่มนี้เข้าร่วมประชุมเป็นประจำ และมีส่วนร่วมค่อนข้างบ่อยในเวทีของชุมชน แต่ในระดับที่ต่างจากกลุ่มแกนหลัก กลุ่มประจำมีขนาดค่อนข้างเล็กเพียงร้อยละ 15-20 ของชุมชน

สมาชิกชุมชนกลุ่มใหญ่ที่สุดก็คือ กลุ่มวงนอก หรือบุคคลที่อยู่รอบนอก ซึ่งเรียกว่ากลุ่มเปลือกนอก ที่แทบไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนเลย ในทางตรงกันข้าม พวกเขาจะอยู่ที่รอบนอกคอยดูการปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกแกนหลัก และสมาชิกประจำ บางคนถึงกับไม่เข้าร่วมและอยู่ภายนอกกลุ่มกิจกรรม เพราะรู้สึกว่าการที่พวกเขาคอยสังเกตนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมสำหรับชุมชนโดยรวม หรือรู้สึกว่าพวกเขาไม่มีสิทธิทำเช่นนั้น ในขณะที่บางคนไม่มีเวลาสำหรับการเข้าร่วมอย่างจริงจัง ซึ่งถ้าเป็นการประชุม หรือทีมงานแบบดั้งเดิม เราคงไม่สนับสนุนให้เกิดการเข้าร่วมเพียงชั่วคราวนี้ แต่สำหรับชุมชนแนวปฏิบัติแล้ว กิจกรรมจากเปลือกนอกเช่นนี้เป็นมิติที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้เพราะคนที่นั่งดูกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้น จะส่งผลให้พวกเขาเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองจากการพูดคุยที่เกิดขึ้น และนำความรู้ไปปฏิบัติ (พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, 2547, น. 53)

และในระดับสุดท้ายนอกเหนือจากที่กล่าวมาคือ คนนอกชุมชนผู้ซึ่งไม่ได้เป็นสมาชิก แต่มีความสนใจในชุมชน คนเหล่านี้ได้แก่ผู้ที่มาศึกษาดูงาน หมู่บ้านใกล้เคียง และองค์กรต่าง ๆ

สมาชิกชุมชนอาจเคลื่อนย้ายไปตามระดับทั้งสามนี้ สมาชิกแกนหลักมักย้ายตนเองไปอยู่รอบนอกเมื่อหัวข้อของชุมชนเปลี่ยนไป ขณะที่สมาชิกประจำอาจเข้าร่วมในชุมชนอย่างจริงจังประมาณหนึ่งหรือสองเดือน แล้วก็เลิก ส่วนสมาชิกรอบนอกอาจกลายเป็นแกนหลักของชุมชน เมื่อความสนใจของตนถูกกระตุ้นขึ้นมา เนื่องจากขอบเขตของชุมชนนั้นมีความยืดหยุ่น แม้กระทั่งบุคคลที่อยู่ภายนอกชุมชนอาจเข้ามามีส่วนร่วมอย่างมากได้บางครั้ง เมื่อสิ่งที่ชุมชนให้ความสนใจตรงกับความสนใจและความเชี่ยวชาญของบุคคลเหล่านี้ ญุณแจไปสู่การมีส่วนร่วมในชุมชนที่ดี และการเปลี่ยนระดับการเข้าร่วมที่มีความเสี่ยงน้อยคือ การออกแบบกิจกรรมที่ให้สมาชิกในทุกระดับรู้สึกเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน แทนที่จะบังคับให้เข้าร่วมกิจกรรม ชุมชนที่ประสบความสำเร็จได้ “สร้างม้านั่ง” ให้ผู้ที่อยู่รอบนอก โดยพยายามสร้างโอกาสสำหรับการปฏิสัมพันธ์กึ่งเป็นส่วนตัว (semiprivate interaction) ไม่ว่าจะเป็นห้องสำหรับการพูดคุยเป็นส่วนตัวในเว็บไซต์หรือในเหตุการณ์ต่าง ๆ หรืออาจเป็นการสนทนาตัวต่อตัว ในขณะเดียวกันชุมชนควรให้โอกาสแก่สมาชิกประจำในการรับบทบาทผู้นำบางอย่าง เช่น การเป็นผู้นำโครงการพัฒนาที่ไม่ต้องใช้เวลามากนัก ซึ่งชุมชนที่ประสบความสำเร็จนั้นจะต้องดึงดูดให้สมาชิกมีส่วนร่วม

มากขึ้นเปรียบเหมือนกับการจุดเปลวเพลิงขึ้นที่ศูนย์กลางชุมชน ซึ่งจะคอยเชิญชวนให้ผู้คนมุ่งเข้าสู่แกนกลางของชุมชน

4. การเสริมสร้างให้เกิดทั้งพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัว ก็เหมือนกับย่านเพื่อนบ้านท้องถิ่นชุมชนที่มีพลวัตรจะเต็มไปด้วยการเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นทั้งในพื้นที่สาธารณะ (public spaces) ของชุมชน เช่น การประชุม เว็บไซต์ และในพื้นที่ส่วนตัว (private spaces) เช่น ความสัมพันธ์ส่วนตัวของสมาชิกในชุมชน ชุมชนเกือบทุกแห่งจะจัดงานสาธารณะเพื่อให้สมาชิกเข้าร่วม ไม่ว่าจะเป็นแบบพบปะกันหรือผ่านทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อแลกเปลี่ยนเคล็ดลับ แก้ไขปัญหาหรือมองหาแนวทาง เครื่องมือ หรือเทคนิคใหม่ ๆ งานเหล่านี้มีความเป็นสาธารณะ เพราะเปิดกว้างให้แก่สมาชิกในชุมชน ถึงแม้มักจะปิดกั้นไม่ให้ผู้อื่นที่อยู่นอกชุมชนเข้าร่วม บางครั้งก็มีการนำเสนออย่างเป็นทางการ แต่โดยมากมักเป็นการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการเกี่ยวกับปัญหาที่กำลังประสบ ทั้งนี้งานสาธารณะของชุมชนนั้นมีไว้สำหรับวัตถุประสงค์เชิงพิธีการและวัตถุประสงค์โดยตรง ในงานดังกล่าว ผู้คนสามารถได้รับประสบการณ์ที่จับต้องได้ ทั้งการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และได้เห็นว่ามีใครบ้างที่เข้าร่วม พวกเขาสามารถเข้าใจระดับความซับซ้อนของชุมชนในการพูดคุยเชิงเทคนิค แนวทางที่ชุมชนช่วยกันสร้างหลักการสำคัญ รวมถึงอิทธิพลของชุมชนที่มีต่อองค์การ

ชุมชนนั้นเป็นมากกว่าปฏิทินการจัดงานต่าง ๆ ซึ่งหัวใจของชุมชนก็คือสายใยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในหมู่สมาชิกชุมชน และสิ่งที่เกิดขึ้นในแต่ละวันนั้นเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ดังนั้น ความผิดพลาดที่เห็นได้ทั่วไปในการออกแบบชุมชนคือการให้ความสำคัญมากเกินไปกับงานสาธารณะผู้ประสานงานชุมชนจำเป็นต้อง “ทำงาน” ในพื้นที่ส่วนตัว ระหว่างการประชุมในแต่ละครั้ง โดยแวะเยี่ยมเยียนสมาชิกชุมชนเพื่อพูดคุยเกี่ยวกับปัญหาทางเทคนิคที่พวกเขาประสบอยู่ และเชื่อมโยงพวกเขาไปสู่ทรัพยากรที่อาจเป็นประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นภายในหรือภายนอกชุมชนก็ตาม การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการที่อยู่ “เบื้องหลัง” เช่นนี้ แท้จริงแล้วมีส่วนช่วยส่งเสริมพื้นที่สาธารณะ และเป็นกุญแจสำคัญไปสู่การประชุมที่ประสบความสำเร็จ โดยช่วยให้แน่ใจได้ว่าหัวข้อที่หยิบยกขึ้นมาพูดคุยระหว่างการประชุมจะมีคุณค่าต่อส่วนรวม และเพื่อให้มั่นใจได้ว่าผู้ที่เข้าประชุมจะสามารถเพิ่มเติมสิ่งที่มีประโยชน์ได้ เครือข่ายตัวต่อตัวเช่นนี้ช่วยเป็นสื่อกลางสำหรับแลกเปลี่ยนข้อมูลกับจำนวนคนที่เพิ่มมากขึ้น ภายใต้การตัดสินใจของผู้ประสานงาน ทุกครั้งที่โทรศัพท์ แลกเปลี่ยนอีเมล หรือสนทนาแก้ไขปัญหาสายสัมพันธ์ภายในชุมชนย่อมมีความแข็งแกร่งมากขึ้น

ทั้งมิติสาธารณะและมิติส่วนตัวภายในชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์ต่อกัน เมื่อความสัมพันธ์ส่วนตัวในหมู่สมาชิกมีความแข็งแกร่ง งานที่จัดขึ้นจึงมีความหมายมากขึ้น เนื่องจาก

ผู้ที่เข้าร่วมงานรู้จักกันเป็นอย่างดี พวกเขายอมมามงานของชุมชนด้วยวาระหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการทำงานย่อยให้เสร็จสิ้น การขอบคุณบางคนสำหรับแนวคิดที่ได้รับ หรือการพบกับบางคนเพื่อช่วยแก้ไขปัญหา ซึ่งงานที่ดีของชุมชนจะเผื่อเวลาให้ผู้คนได้สร้างเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการด้วย โดยงานสาธารณะที่ฝ่ายการเตรียมการมาเป็นอย่างดี และเต็มไปด้วยชีวิตชีวา ย่อมช่วยส่งเสริมการเชื่อมโยงแบบตัวต่อตัว ดังที่กล่าวไว้โดยผู้ประสานงานคนหนึ่งว่า “ฉันชอบที่จะเห็นว่าใครเดินออกไปด้วยกัน ใครอยู่ต่อเพื่อพูดคุยกัน ยิ่งฉันเห็นการเชื่อมโยงมากเท่าไร การประชุมยิ่งมีความหมายมากขึ้นเท่านั้น” กฎเกณฑ์สำคัญในการออกแบบพื้นที่ของชุมชนก็คือ การนำกิจกรรมทั้งในพื้นที่สาธารณะและในพื้นที่ส่วนตัวที่สร้างขึ้นจากจุดแข็งของความสัมพันธ์ส่วนบุคคล มาทำให้งานที่จัดโดยชุมชนมีความหมายมากขึ้น และในทางกลับกันก็ใช้งานของชุมชนเพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับความสัมพันธ์ส่วนบุคคล

5. การมุ่งเน้นที่คุณค่า ชุมชนขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้ด้วยการส่งมอบคุณค่าให้แก่องค์กร ทีมงานที่มีสมาชิกชุมชนประจำอยู่ และตัวสมาชิกเอง ดังที่ได้กล่าวว่า คุณค่าเป็นกฎเกณฑ์สำคัญที่กุมชะตาชีวิตของชุมชน ทั้งนี้เพราะการเข้าร่วมในชุมชนเกือบทุกแห่งนั้นเกิดจากความสมัครใจ แต่คุณค่าของชุมชนนั้นยังคลุมเครือในช่วงเริ่มต้น และยิ่งไปกว่านั้น แหล่งที่มาของคุณค่ามักเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงชีวิตของชุมชน โดยคุณค่าในระยะเริ่มต้นนั้นมักเกิดจากการมุ่งแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่และความจำเป็นของสมาชิกชุมชน แต่เมื่อชุมชนเติบโตขึ้น การพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นระบบ และสามารถเข้าถึงได้โดยง่ายกลับมีความสำคัญมากขึ้น

แทนที่จะพยายามกำหนดความคาดหวังเกี่ยวกับคุณค่าไว้ล่วงหน้า ชุมชนจำเป็นต้องจัดงาน กิจกรรม และสร้างความสัมพันธ์ เพื่อช่วยให้เกิดคุณค่าที่มีศักยภาพและช่วยให้ชุมชนค้นพบหนทางใหม่ที่จะเก็บเกี่ยวคุณค่าเหล่านี้

กิจกรรมที่มีคุณค่าต่อชุมชนหลายอย่างเป็นการปฏิสัมพันธ์ธรรมดาในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการเพื่อแก้ไขปัญหา หรือการแลกเปลี่ยนข้อมูลตัวต่อตัวเกี่ยวกับเครื่องมือ แนวทางการดำเนินงานหรือฐานข้อมูล อย่างไรก็ตาม คุณค่าที่แท้จริงของการแลกเปลี่ยนเช่นนี้อาจเห็นไม่ชัดในทันที เมื่อเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้คนผู้นั้นมักจะไม่ว่างสิ่งนั้นมีประโยชน์ต่อผู้อื่นอย่างไร จนกระทั่งผู้ที่นำไปใช้ได้รายงานว่าแนวคิดนั้นถูกนำไปประยุกต์ใช้อย่างไร ผลกระทบจากการประยุกต์ใช้แนวคิดใด ๆ อาจกินระยะเวลานานนับเดือนกว่าจะเห็นผล ดังนั้น การติดตามผลกระทบของการแลกเปลี่ยนแนวคิดอาจต้องใช้เวลาและความใส่ใจ

แต่ที่จริงแล้วองค์ประกอบสำคัญในการออกแบบเพื่อคุณค่านั้นคือ การสนับสนุนให้สมาชิกเปิดเผยคุณค่าของชุมชนที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของชุมชน โดยในช่วงเริ่มต้น

วัตถุประสงค์ของการพูดคุยดังกล่าวก็เพื่อเพิ่มการตระหนักรู้ในหมู่สมาชิกชุมชนมากกว่าการเก็บข้อมูล เพราะผลกระทบของชุมชนมักกินระยะเวลากว่าที่จะเริ่มรู้สึกได้ การพูดคุยตั้งแต่เริ่มต้นเช่นนี้มีส่วนช่วยเป็นอย่างมากต่อสมาชิกชุมชน รวมถึงผู้ที่มีศักยภาพในการเป็นสมาชิก และผู้ที่มีส่วนร่วมคือ ให้เข้าใจถึงบทบาทที่แท้จริงของชุมชน

6. การผสมผสานระหว่างความคุ้นเคย และความตื่นเต้น ชุมชนที่ประสบความสำเร็จจะเสนอความสะดวกสบายที่สร้างความคุ้นเคยเหมือนเป็นบ้านเกิด แต่ก็มีความน่าสนใจและกิจกรรมที่จัดขึ้นอย่างหลากหลายเพียงพอที่จะทำให้แนวคิด และผู้คนใหม่ ๆ ไหลเวียนเข้าสู่ชุมชน เมื่อชุมชนเติบโตขึ้นก็เริ่มเกิดความลงตัวเกี่ยวกับรูปแบบการประชุม การประชุมทางโทรศัพท์ โครงการการใช้เว็บไซต์ และกิจกรรมต่อเนื่องอื่น ๆ ความคุ้นเคยในเหตุการณ์เหล่านี้สร้างความสบายใจจนถึงระดับที่เชื่อเชิญให้เกิดการพูดคุยอย่างตรงไปตรงมา เหมือนกับร้านอาหารนอกสถานที่ในย่านเพื่อนบ้าน ชุมชนได้กลายเป็น “สถานที่” ซึ่งผู้คนมีอิสระในการถามเพื่อขอคำแนะนำอย่างตรงไปตรงมา แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และทดลองนำแนวคิดที่ยังไม่สมบูรณ์มาใช้โดยปราศจากการลงโทษ นอกจากนี้ชุมชนยังเป็นสถานที่ซึ่งผู้คนสามารถหยุดแวะฟังเกี่ยวกับเครื่องมือล่าสุด และแลกเปลี่ยนกันในเชิงเทคนิคหรือพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นทางเทคนิคโดยไม่ต้องกลัวว่าจะนำไปสู่แผนการปฏิบัติอย่างจริงจัง

ชุมชนแนวปฏิบัติเป็นสิ่งที่ เรย์ โอลเดนเบิร์ก เรียกว่า “สถานที่เป็นกลาง (neutral places)” ซึ่งแยกตัวออกจากภาวะกดดันประจำวันในงานที่ทำอยู่ ไม่เหมือนกับการเป็นสมาชิกในทีม โดยสมาชิกชุมชนสามารถรับฟังคำแนะนำแก่โครงการโดยไม่มีความเสี่ยงต่อการถูกผูกมัด และสามารถรับฟังคำแนะนำแก่โครงการโดยไม่มีความเสี่ยงต่อการถูกผูกมัด และสามารถรับฟังคำแนะนำได้โดยไม่มีข้อบังคับที่ต้องปฏิบัติตาม จึงมองว่าชุมชนเป็นสถานที่ซึ่งสามารถคิด สะท้อน และพิจารณาแนวคิดต่าง ๆ ที่ “ไม่ดีพอ” สำหรับทีมพัฒนา

เหมือนกับการประชุมที่ถูวางแผนมาอย่างดีและเต็มไปด้วยความท้าทาย ชุมชนที่เปี่ยมไปด้วยพลังได้มอบความคิดและกิจกรรมที่แตกต่างออกไป ล้วนแล้วแต่เป็นวิธีการที่ทำให้ชุมชนรวมตัวกัน และช่วยให้ผู้คนได้พบปะกันพร้อมหน้า นอกจากนี้ได้มอบความแปลกใหม่และความตื่นเต้นนอกเหนือไปจากความคุ้นเคยที่เกิดจากกิจกรรมประจำวัน

ชุมชนที่มีชีวิตชีวาจะผสมผสานเหตุการณ์ที่คุ้นเคยและเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น เพื่อให้สมาชิกสามารถพัฒนาความสัมพันธ์ที่จำเป็นต่อการเชื่อมโยงกัน รวมถึงเพื่อสร้างความตื่นเต้นที่จำเป็นต่อการเข้าร่วมอย่างเต็มตัว ในขณะที่กิจกรรมประจำวันช่วยให้เกิดสภาวะอยู่ตัวสำหรับการเชื่อมโยงเพื่อสร้างความสัมพันธ์ เหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้นจะช่วยให้รู้สึกถึงการผจญภัย

7. การสร้างจังหวะให้กับชุมชนในชีวิตประจำวันของมนุษย์ทุกคนนั้น ต่างมีจังหวะของมันอยู่ ตื่นนอนและเตรียมตัวไปทำงาน ออกเดินทางไปทำงาน เช็กอีเมล เข้าประชุม เดินทางกลับบ้านเล่นกับลูกหลาน พักผ่อนในมุมสงบของตัวเอง ถึงแม้ว่าต่างคนต่างมีจังหวะชีวิตที่แตกต่างกัน แต่ทุกชีวิตล้วนแล้วมีจังหวะของตนเอง ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกที่คุ้นเคย ชุมชนก็มีจังหวะเช่นกัน การตั้งกองทุนศิลปะ การบริจาคเสื้อผ้าสำหรับผู้ยากไร้ โครงการของชุมชนเหล่านี้ได้มอบโอกาสแก่ชาวบ้านในการรวมตัวกัน พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ถกเถียง และสนุกสนานร่วมกัน ซึ่งเป็นแนวทางที่สอดคล้องแทรกอยู่ในตลอดช่วงชีวิตของชุมชน และกระตุ้นหัวใจของชุมชนให้เดินไปตามจังหวะ

ชุมชนแนวปฏิบัติที่เปี่ยมไปด้วยพลังก็มีจังหวะของตนเองเช่นกัน หัวใจของชุมชนคือสายใยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในหมู่สมาชิก แต่การปฏิสัมพันธ์จะเร็ว หรือช้าเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับจังหวะของเหตุการณ์ในชุมชน การประชุมแบบปกติ การประชุมทางโทรศัพท์ กิจกรรมภายในชุมชน และอาหารกลางวันแบบไม่เป็นทางการ จะขึ้น และลงตามจังหวะหัวใจของชุมชน เมื่อหัวใจเต้นแรงและได้จังหวะ ชุมชนย่อมรู้สึกเหนื่อยล้า ผู้คนพากันไม่เข้าร่วมเพราะรู้สึกว่ามันมากเกินไป แต่หากจังหวะหัวใจแผ่วเบาเกินไป ชุมชนจะรู้สึกได้ถึงความเฉื่อยชา ซึ่งในชุมชนมักมีกิจกรรมสั้น ๆ เกิดขึ้นก่อนและหลังการประชุมทางโทรศัพท์ และการประชุมปกติ เหตุการณ์เหล่านี้ได้มอบจังหวะการเดินซึ่งกิจกรรมอื่นใช้ค้นหาจังหวะที่สอดคล้องกัน

จังหวะของชุมชนเป็นตัวชี้วัดที่แข็งแกร่งที่สุดของความมีชีวิตชีวา ในชุมชนนั้นมีจังหวะมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการลดระดับของเหตุการณ์ที่คุ้นเคย และเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้น ความถี่ในการปฏิสัมพันธ์ส่วนตัว การเข้าออกของคนที่อยู่เปลี่ยนไปสู่การมีส่วนร่วมเป็นประจำ และความเร็วในวิวัฒนาการของชุมชนโดยรวม การผสมผสานระหว่างชุมชนในภาพรวมและการรวมกันเป็นกลุ่มย่อย ได้สร้างสมดุลระหว่างความตื่นเต้นจากการได้สัมผัสกับแนวคิดที่หลากหลาย และความสะดวกสบายที่ได้มีความสัมพันธ์อย่างสนิทสนม นอกจากนี้ การผสมผสานระหว่างเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนแนวคิดกับโครงการเพื่อพัฒนาเครื่องมือ ก็ยังช่วยส่งเสริมการเชื่อมโยงแบบเป็นกันเอง และการดำเนินการที่มีทิศทางของชุมชน ทั้งนี้ไม่มีจังหวะการเดินที่ถูกต้องเสมอสำหรับทุกชุมชน และจังหวะเหล่านี้ก็มักจะเปลี่ยนไปเมื่อชุมชนเริ่มมีวิวัฒนาการ แต่การค้นหาจังหวะที่เหมาะสมในแต่ละช่วงนี้นับเป็นกุญแจดอกสำคัญไปสู่การพัฒนาของชุมชน

2. แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

2.1 ที่มาของแนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดสำคัญ 3 ประการ (สากล สถิตวิทยานันท์, 2532, น. 166-167) คือ

1. ความสนใจ และความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจ และความห่วงกังวลส่วนบุคคลที่บุคคลที่บังเอิญเห็นพ้องต้องกันกลายเป็นความสนใจ และความห่วงกังวล
2. ความเดือดร้อน และความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีอยู่ต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือทำงานร่วมกัน
3. การตกลงร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชนไปในทิศทางที่ปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจการนั้น ๆ

2.2 ความหมายของการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไปจะมีความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ และกระจายทรัพยากร ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สถิติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตัวเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นทั้งวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends)

ปัจจุบัน แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation for Development) ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนา กระบวนการของการมีส่วนร่วมนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่ม หรือการวางแผนโดยรัฐแต่ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ประชาชนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างมีอิสระเน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย นอกจากนี้การพัฒนาจำเป็นต้องมีการรวมพลังในลักษณะ

เบญจภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์การพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชนเพื่อร่วมกัน แก้ไขปัญหาของท้องถิ่น (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 135)

การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา เป็นการมีส่วนร่วมโดย ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกัน ค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามการประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการ พัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

2.3 หลักการและแนวทางการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

หลักการและแนวทางการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (ไพรัตน์ เตชะรินทร์, 2531, น. 843) ดังนี้

1. ต้องยึดหลักความต้องการและปัญหาของคนในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม ต้องใช้เวลาในการกระตุ้น เร่งเร้าความเข้าใจ ให้ความรู้ความเข้าใจจนคนในชุมชนยอมรับความ จำเป็นและประโยชน์ในการจัดกิจกรรมเหล่านั้น
2. กิจกรรมต้องดำเนินในลักษณะกลุ่ม เพื่อสร้างพลังชุมชนในการรับผิดชอบร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม ปลุกฝังทัศนคติและพฤติกรรมที่เห็นแก่ประโยชน์ ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน
3. แนวทางการพัฒนาระหว่างกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ต้องพัฒนาถึงขีดความสามารถ ของประชาชนที่รับดำเนินการต่อไปโดยไม่พึ่งพาภายนอก โดยระยะเริ่มแรกต้องไม่ทุ่มเทใน ลักษณะการให้เปล่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำให้คนในชุมชนเกิดความสำนึกเป็นเจ้าของกิจกรรมร่วมกัน และต้องสามารถทำต่อไปได้เอง เมื่อการช่วยเหลือจากภายนอกสิ้นสุดลง การช่วยเหลือตนเองและการพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญที่ต้องเริ่มตั้งแต่ต้น
4. กิจกรรมที่นำเข้าไปในชุมชนต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ความพร้อมรับของ ชุมชน ซึ่งหมายรวมทั้งการใช้ทรัพยากรชุมชน การสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี และ วัฒนธรรมชุมชน
5. การริเริ่มกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน ซึ่งหมายถึงผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้าน เคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งจากทางราชการเพื่อเป็นผู้บุกเบิก และชักนำชาวบ้าน ผู้นำชุมชนโดยทั่วไปจะสามารถปรับทัศนคติและยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ได้เร็วกว่า

และเป็นผู้ที่ชาวบ้านศรัทธาในตัวอยู่แล้ว การเริ่มต้นจากผู้นำจึงไปได้เร็วกว่าและได้รับการยอมรับมากกว่าประชาชนทั่วไป

6. ขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น กล่าวคือ ร่วมหาข้อมูล ร่วมหาสาเหตุปัญหา ร่วมปรึกษาหารือทางแก้ปัญหา ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมการวางแผน ร่วมการปฏิบัติงาน ร่วมการติดตามผลงานจนถึงขั้นการร่วมบำรุงรักษาในระยะยาว

2.4 รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบของการมีส่วนร่วมแบ่งออกได้เป็น 4 ชนิด โดยมีขอบเขตระหว่างกิจกรรมที่คาดหวังกับโครงสร้างของการมีส่วนร่วม ความคิด เหตุผล ความปลอดภัย และโดยที่การวัดขอบเขตความต้องการหรือตัวชี้วัด และผลสำเร็จของการมีส่วนร่วมไม่สามารถจะนำมาับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

ในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมที่เหมาะสมจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเริ่มจากการคิดตัดสินใจ และการตัดสินใจนั้นมีหลาย ๆ แบบอย่างด้วยกันที่ก่อให้เกิดกระบวนการวางแผนและการประเมินผลกิจกรรมการพัฒนาโดยเฉพาะ (Cohen and Uphoff, 1977, pp. 27-55, อ้างถึงใน พิสุทธิ วรรณฉัตรสิริ, 2546, น. 43-46)

1. การมีส่วนร่วมในกระบวนการคิด การตัดสินใจ

ในขณะที่เรานึกถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการคิด ตัดสินใจนั้น เราจำเป็นต้องมองลึกลงไปถึงบทบาทในขณะนั้นด้วยว่า การมีส่วนร่วมในการคิดตัดสินใจนั้นควรมีอยู่ในหลาย ๆ ระดับ ซึ่งมันจะช่วยจำกัดขอบเขตระหว่างทางตรงและทางอ้อมของการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังนั้นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนั้น ยังสามารถแบ่งได้ออกเป็น 3 ระดับ คือ

1.1 การตัดสินใจเริ่มแรก มีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย 3 ปัจจัย คือ

- ความต้องการและการมาก่อน เพราะว่าบางทีรากฐานของการตัดสินใจควรเริ่มจากการอธิบายคำว่า “ปัญหา” และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ “ปัญหา” ที่ต้องการแก้ไขโดยเร่งด่วน
- ไม่สนใจว่าการมีส่วนร่วมนั้น กำลังอยู่ระหว่างการดำเนินการตามเป้าหมายที่วางเอาไว้ ซึ่งไม่สนใจว่ากิจกรรมการมีส่วนร่วมนั้นได้มีการตัดสินใจชี้ขาดไปแล้วโดยคณะทำงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น
- อะไรคือสิ่งที่ทำ ถ้าการตัดสินใจนำมาซึ่งการกระทำ ไม่มีเนื้อหาสาระที่ใครทำมันหรืออย่างไร นี่คือบทบาทการตัดสินใจภายใต้กระบวนการคิดการตัดสินใจขั้นต่อไป เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการตัดสินใจที่ต้องเกิดมาภายหลังจากการตัดสินใจเริ่มแรกแล้วเป็นไปได้อีก

เกิดจากการตัดสินใจจากบุคคลภายนอกที่อยู่นอกเหนือกิจกรรมนั้น ๆ อาจทำให้เรื่องราวไปสู่ความน่าเชื่อถือได้ และ/ หรือ มีอิทธิพลต่อบุคคลหลากหลายที่อยู่ในที่แห่งนั้น

1.2 การตัดสินใจเพื่อการดำเนินงาน ได้มีการแนะนำการปฏิบัติงานที่หลากหลาย และการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่เกี่ยวกับชุมชน ซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกับ

- จำนวนสมาชิกในชุมชน
- การพบปะสังสรรค์ เป็นเส้นทางที่ชุมชนจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมใด ๆ ที่สมควรจะได้รับความสนใจจากสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ เป็นการชี้ให้เห็นว่าใครบ้างที่มีส่วนร่วมและเข้ามามีส่วนร่วมอย่างไรในชุมชนนั้น ๆ

- การคัดเลือกผู้นำ
- มีการติดต่อรณรงค์ใครที่มีความสามารถที่จะติดต่อกับเจ้าพนักงานที่มีอำนาจหน้าที่เหนือกิจกรรมที่จะจัดขึ้นภายในชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในวิธีการ/การดำเนินงาน

ในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานนั้นเราสามารถที่จะอ้างถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจได้ โดยการมีส่วนร่วมในขั้นนี้จะแบ่งออกเป็น 3 แบบด้วยกัน คือ

2.1 การสนับสนุนทางด้านวิธีการ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของลักษณะที่มีส่วนร่วมในวิธีการที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เกิดขึ้น การสนับสนุนแหล่งที่มาที่สำคัญนั้น เรามีวิธีการ ดังนี้

- การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน
- การมีส่วนร่วมในกำลังวัตถุ (เงินหรือส่วนที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ)
- การหาแหล่งข้อมูลที่สำคัญ

2.2 การบริหารและการร่วมมือในการทำงาน ในส่วนดังกล่าวนี้สามารถที่จะเกิดได้หลายทางด้วยกัน และเป็นธรรมดาที่ส่วนใหญ่จะเกิดจากลูกจ้าง หรือสมาชิกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการ / กิจกรรมนั้น ๆ โดยตรง หรือบทบาทเฉพาะในแต่ละโครงการ

2.3 การเป็นอาสาสมัครในโครงการ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนที่ 3 นี้เกิดขึ้นได้เนื่องจากความมีน้ำใจของบุคคลชุมชน (ประชากรเป้าหมาย) ที่มีการตอบสนองในด้านที่ดีต่อกิจกรรม / โครงการใด ๆ

3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์จะมีรูปแบบการวัดที่เหมาะสม อันเนื่องมาจากธรรมชาติของกิจกรรมในชุมชนนั้น ชนิดของผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับ และเป้าหมายที่สำคัญคือสวัสดิการสังคมที่จะได้รับเมื่อกิจกรรมนั้น ๆ เสร็จสิ้นลง แบ่งได้ ดังนี้

3.1 ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ เราสามารถพิจารณาผลประโยชน์ด้านนี้ได้จาก

- การบริโภคหรือรายได้ที่เพิ่มขึ้นเมื่อกิจกรรมนั้น ๆ ได้เสร็จสิ้นลง
- สินทรัพย์ที่มีเพิ่มมากขึ้นจากการที่รายได้เพิ่ม

3.2 ผลประโยชน์ทางด้านสังคม เราสามารถที่จะศึกษาถึงช่องว่างที่เกิดขึ้นตามมาได้ ในสถานที่ที่เราใช้เวลาไปกับสิ่งเหล่านี้ซึ่งมีการเพิ่มขึ้นในด้านของการผลิต สวัสดิการและอำนาจของคนยากจนส่วนใหญ่

- การศึกษา และ/ หรือ การเรียนรู้หนังสือ
- บริการด้านต่าง ๆ และความเจริญ

3.3 ผลประโยชน์ส่วนตัว มีรูปแบบสำคัญที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะคือ

- การมีเกียรติยศ ศักดิ์ศรีในตนเอง สามารถนำมาซึ่งความเจริญในสถานะของตัวเอง

- การมีอำนาจในการบัญญัติเรื่องต่าง ๆ
- ความรู้สึกถึงควมมีประสิทธิภาพที่เกิดขึ้น

3.4 การก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นอันตรายต่อตัวเอง มีหลาย ๆ คนในชุมชนที่คาดคิดว่าจะมีอันตรายในผลลัพธ์เกิดกับตนเองเมื่อปฏิบัติตนตามการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่จัดขึ้นโดยพวกเขาเหล่านั้นจะมีการหลีกเลี่ยงจากวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อไม่ให้ตนเองต้องเดือดร้อนจากการปฏิบัติตาม

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ในการมีส่วนร่วมในการประเมินค่าจะมีทั้งผู้ที่สนับสนุนหรือทัศนคติด้านบวกถึงการต่อต้านหรือการมีทัศนคติด้านลบ อย่างไรก็ตามทั้งผู้ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ถ้าหากไม่มีการป้องกัน เพราะจะก่อให้เกิดความยุ่งยากในการจัดการตามมาหลังจากนั้น ปัญหาการประเมินค่านั้นในบางครั้งก็เกิดขึ้นเนื่องจากคนนอกและผู้ที่อยู่ในชุมชนเอง ดังนั้น หลักการสำคัญของการทำงานจะต้องมีการชี้ให้เห็นหรือให้คนในชุมชนยอมรับ การกระทำในหลาย ๆ ครั้ง ผู้ที่เห็นด้วยมักยอมรับไม่ได้ต่อการตัดสินใจนั้น และในทางกลับกันหากผู้เห็นด้วยมีมากกว่าและผู้ไม่เห็นด้วย ไม่ยินยอมต่อการตัดสินใจนั้น จึงจำเป็นต้องมีการจัดบันทึกทุกครั้งที่มีการประเมินในแต่ละครั้งในการประเมินในหลาย ๆ รูปแบบ คือ

4.1 การประเมินในส่วนหลักของกิจกรรมนั้น

4.2 การประเมินในกิจกรรมที่ได้กระทำไป

4.3 การพยายามที่จะประเมินทัศนคติของคนทั่วไป

2.5 ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของชุมชน

ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และการให้อำนาจแก่ประชาชน ให้มีความสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนา โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือผู้ที่ยากจนหรือผู้ที่เสียเปรียบในชุมชนมีพื้นฐานคือกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการกลุ่ม ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม เริ่มต้นจากการพัฒนาในระดับปัจเจก เพื่อให้ชาวบ้านมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจแก้ไขปัญหา หลังจากนั้นชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเอง และมีการเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ เป็นเครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งทำให้มีพลังในการต่อรองมากยิ่งขึ้นในทุกระดับของการพัฒนาองค์กร จะต้องมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มผู้นำและเครือข่าย โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดทัศนศึกษาดูงาน การจัดฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติ และการสรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่อง

2.6 ปัจจัยที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา

ปัจจัยที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มดังต่อไปนี้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 165)

1. ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ โดยรัฐจะต้อง

- การกำหนดนโยบาย จะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมท้องถิ่น
- สนับสนุนกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง
- การสร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในระบบต่าง ๆ ของราชการจะต้องเอื้ออำนวยและเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

- มีการติดตามประเมินผล และการให้สนับสนุนในภายหลัง

2. ปัจจัยด้านประชาชน โดยประชาชนในชุมชนจะต้อง

- มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา
- เป็นฝ่ายตัดสินใจ ริเริ่มกิจกรรม และรับผลประโยชน์
- เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม หรือเป็นผู้นำท้องถิ่น
- มีการติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ หรือหน่วยงานอื่น

- ได้รับการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และรับรู้ข้อมูลข่าวสารอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง

3. ปัจจัยด้านนักพัฒนา โดยนักพัฒนาจะต้อง

- ศึกษาชุมชนเพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน และได้เรียนรู้สภาพแวดล้อมในทุก ๆ

ด้านในชุมชน

- มีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วม
- ค้นหาผู้นำที่มีศักยภาพ ซึ่งจะเป็นผู้ที่กระตุ้นให้ชาวบ้าน แสดงความคิดเห็น

และมีส่วนร่วมในงานพัฒนา

- ร่วมกลุ่มชาวบ้านเพื่อหาหนทางแก้ไขปัญหา
- เป็นผู้สนับสนุนด้านการศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร วิทยาการใหม่ ๆ วัสดุ อุปกรณ์

ที่จำเป็นและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- มีความจริงใจ และมีความผูกพันกับท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนเชื่อถือและศรัทธา
- ดำเนินงานพัฒนาที่มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

4. ปัจจัยจิตใจ

- การได้รับผลประโยชน์จากการได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา
- โครงการพัฒนาตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน

2.7 ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน สรุปได้ดังต่อไปนี้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 166)

1. ปัญหาด้านนโยบายและองค์กรของรัฐซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ

1.1 ระดับนโยบาย โครงสร้างทางการบริหาร โครงสร้างทางสังคม พบว่า

- นโยบายของรัฐไม่เอื้อต่อการพัฒนา
- อำนาจในการตัดสินใจรวมศูนย์ที่ส่วนกลาง ไม่ได้กระจายอำนาจ ให้แก่

ประชาชน

- โครงสร้างอำนาจทางการเมือง การบริหาร และระบบเศรษฐกิจอยู่ในกลุ่ม

นายทุน

1.2 ระดับปฏิบัติพบว่า

- เจ้าหน้าที่ไม่มีความเข้าใจ และไม่มีทักษะในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ

ประชาชน

- เจ้าหน้าที่ไม่มีจิตวิทยาในการปฏิบัติงาน และไม่มีความเสี่ยงที่จะทำงานเพื่อประโยชน์อย่างแท้จริง

- ขาดการประชาสัมพันธ์ และให้ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง
- ความล่าช้าในการปฏิบัติงานของข้าราชการ
- ขาดการประสานงานและระบบการติดตามประเมินผล

2. ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับประชาชนแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ

2.1 กลุ่มผู้นำ พบว่า

- ผู้นำไม่มีความเข้มแข็งจึงทำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อถือและศรัทธา
- ผู้นำครอบงำความคิดของชาวบ้าน
- การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวของผู้นำ

2.2 กลุ่มประชาชนทั่วไป พบว่า

- ชาวบ้านมีภาระด้านการประกอบอาชีพ ด้านครอบครัว และด้านสุขภาพ

ร่างกาย

- ชาวบ้านขาดทุนทรัพย์ และวัสดุอุปกรณ์ในการปฏิบัติงาน
- ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกันในด้านความคิดเห็น และผลประโยชน์ ทำให้

ขาดความสามัคคี และเกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก

- ชาวบ้านมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน
 - ชาวบ้านขาดการศึกษา ขาดความรู้ด้านวิทยาการต่าง ๆ
 - ชาวบ้านขาดความเชื่อมั่นและไม่กล้าแสดงความคิดเห็น
 - ชาวบ้านไม่สนใจและไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม
- ส่วนการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาพบปัญหาที่เกิดขึ้น คือ
- สตรีขาดความเชื่อมั่นในการเสนอโครงการ และไม่กล้าแสดงออก เพราะ

ขาดโอกาส ขาดความรู้ และประสบการณ์ในงานพัฒนา

- ผู้เข้าร่วมประชุมชายไม่ยอมรับความคิดเห็น และบทบาทของสตรี
- สตรีมีภารกิจทั้งในและนอกบ้าน

3. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง

3.1 ด้านการเมือง

- ขาดการกระจายอำนาจ
- ระบบการเมืองถูกควบคุมโดยคนกลุ่มน้อย

3.2 ด้านเศรษฐกิจ

- กระบวนการผลิตและปัจจัยการผลิต อยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม
- กลไกของรัฐควบคุมระบบเศรษฐกิจอย่างเข้มงวด
- ขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร

3.3 ด้านสังคมและวัฒนธรรม

- การแบ่งแยกเชื้อชาติ ภาษา เพศ และอายุ
- ความไม่รู้อันเกิดจากการไร้การศึกษา
- คนยากจนตกอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์
- การครอบงำของผู้มีอำนาจและการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมในชุมชนนั้น คือ การที่ประชาชนมีทั้งสิทธิ และหน้าที่ที่จะเข้าร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชน มีความรับผิดชอบที่จะร่วมตัดสินใจ และประเมินศักยภาพของชุมชน ในการระดมทรัพยากรในท้องถิ่น พร้อมทั้งเสนอแนะแนวทางแก้ไข ทั้งนี้บุคคล หรือกลุ่มที่มีส่วนร่วมได้เป็นผู้ที่มีความริเริ่ม ใช้ความพยายามดำเนินการด้วยตนเองตลอดทุกกลุ่มกิจกรรม

3. แนวคิดธุรกิจชุมชน

แนวคิดธุรกิจชุมชน ถือได้ว่าเป็นแนวทางหนึ่งในการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยการดำเนินธุรกิจในชุมชนที่เหมาะสมต่อวิถีชีวิต สังคม เศรษฐกิจ และระบบนิเวศน์ของชุมชนที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น และเป็นการดำเนินโดยชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของชาวบ้านในชุมชน โดยสมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมทั้งในการกำหนดทิศทาง และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามความสามารถ และทักษะของแต่ละคน ซึ่งจะทำให้ธุรกิจของชุมชนมีความสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ซึ่งเป็นสมาชิก โดยอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง คือ มีความเหมาะสม และสอดคล้องต่อวิถีชีวิต ภูมิปัญญา สภาพเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรที่มีอยู่ของชุมชน

3.1 ความหมายของธุรกิจชุมชน

จากการศึกษาเอกสารทางวิชาการ งานวิจัยต่าง ๆ มีนักวิชาการ และผู้ศึกษาวิจัยได้ให้ความหมายของธุรกิจชุมชนไว้หลากหลาย ผู้ศึกษาจึงขอเสนอความหมายธุรกิจชุมชน ดังนี้

จันทนา เกตุแก้ว (2539, น. 125) กล่าวว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึงการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการคิด การบริหารจัดการ โดยทุกสิ่งเริ่มต้นจากชุมชน คือ การระดมทุน การจัดการ

และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นคืนสู่ชุมชนเป็นการทำธุรกิจเพื่อเรียนรู้พัฒนาคน และชุมชนควบคู่กันเพื่อเป็นแนวทางพึ่งตนเอง และการอยู่ร่วมกันของชุมชน และรูปแบบของธุรกิจที่จะเริ่มต้นจากผลผลิตที่มีในชุมชนเป็นหลัก

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2540, น. 96-98) ได้จำแนกความหมายของธุรกิจชุมชนไว้ดังนี้

1. ความหมายของธุรกิจชุมชนที่หน่วยงานไม่ได้มีการกำหนดนิยามไว้อย่างเฉพาะเจาะจง หรือไม่ได้ให้ความหมายในเชิงธุรกิจชุมชนไว้เป็นการเฉพาะ แต่มีความหมายที่ลักษณะงานมีส่วนเกี่ยวข้องกับธุรกิจชุมชน หรือพื้นฐานทางธุรกิจ ซึ่งอาจดำเนินงานกับรายบุคคล กลุ่ม หรือองค์กร ความหมายของธุรกิจชุมชนในที่นี้ จึงหมายถึง การสร้างงาน สร้างอาชีพ และเพิ่มรายได้

2. ความหมายของธุรกิจชุมชนที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และมีขอบเขตของวัตถุประสงค์ที่กว้างกว่าการเพิ่มรายได้

ปริญญ์ ป้องภัย (2541, น. 83-94) ให้ความหมายว่าธุรกิจชุมชนเป็นการผลิตสินค้าและบริการของชุมชน เริ่มจากการผลิตเพียงพอบริโภคในครัวเรือน มีเหลือขายในชุมชน หรือขายในตลาดนอกชุมชน ลักษณะของธุรกิจชุมชน คือ มีการรวมกลุ่มกันทำโดยอาศัยปัจจัยทุน แรงงาน วัตถุดิบของแต่ละคนมารวมกัน เพื่อลดข้อจำกัดในการผลิต หรือการทำธุรกิจเพียงคนเดียว ผลประโยชน์ที่ได้เป็นขององค์กรชาวบ้านในชุมชน ชุมชนเป็นเจ้าของ และบริหารจัดการในสัดส่วนที่มากกว่าบุคคลอื่น สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน และผู้บริโภคอย่างต่อเนื่องคำนึงถึงการจัดสวัสดิการ และคุ้มครองแรงงานอย่างเป็นธรรมในชุมชน และส่งเสริมการค้าที่เป็นธรรมในชุมชนคำนึงถึงความปลอดภัยของผู้บริโภค และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

อภิชัย พันธเสน (2545, น. 10) ได้อธิบายไว้ว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึง ธุรกิจที่เป็นของชุมชน เพื่อชุมชน และบริหารจัดการโดยชุมชน ซึ่งการบริหารเน้นการกระทำในเชิงธุรกิจแตกต่างจากการกุศล หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลในลักษณะสหกรณ์ ทั้งนี้เนื่องจากธุรกิจชุมชนจำเป็นจะต้องแข่งขันทั้งในด้านต้นทุน และคุณภาพกับกิจการที่แสวงหากำไรของธุรกิจเอกชนตามปกติ แต่ที่จำเป็นจะต้องจัดทำเป็นธุรกิจชุมชนก็เพราะสมาชิกแต่ละคนไม่มีความสามารถ และความเข้มแข็งทางการเงินพอที่จะแข่งขันได้กับธุรกิจของเอกชน

ธุรกิจชุมชน หมายถึง การรวมตัวกันของคนในชุมชนเป็นกลุ่มเกษตรกร สหกรณ์ หรือธุรกิจขนาดเล็กในชนบท เพื่อดำเนินการทางธุรกิจที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งนี้จะต้องมุ่งส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปรับฐานคิด และวิธีการคิด มุ่งเน้นการรวมกลุ่มเพื่อร่วมกันจัดการอย่างครบวงจรทั้งการผลิต แปรรูป และการตลาด (โสภณ สุภาพงษ์, 2538, น. 44)

กล่าวโดยสรุป ธุรกิจชุมชน คือ การรวมกันของประชาชนในท้องถิ่นเพื่อร่วมกันประกอบธุรกิจที่สามารถสร้างรายได้เพิ่มให้แก่ประชาชนในชุมชนหรือการสร้างศักยภาพที่มีอยู่ภายในชุมชนให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

3.2 ลักษณะของธุรกิจชุมชน

ลักษณะของธุรกิจชุมชน มีดังนี้

1. การผลิต การแปรรูปทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์มากที่สุด โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อม
 2. การซื้อขายแลกเปลี่ยน บริการ โดยกลุ่มชาวบ้านทำให้มีรายได้เพิ่ม และได้รับค่าตอบแทนที่เป็นธรรม
 3. การทำธุรกิจ โดยกลุ่มชาวบ้านเป็นเจ้าของ และได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน
- ความแตกต่างระหว่างธุรกิจชุมชน กับธุรกิจทั่วไป

1. เป็นเป้าหมายของการประกอบการ กล่าวคือ ธุรกิจทั่ว ๆ ไป จะมีเป้าหมายของการประกอบการอยู่ที่การแสวงหาผลกำไร ในขณะที่ ธุรกิจชุมชน แม้จะมีมุ่งทำกำไรเช่นกัน แต่เป็นการทำกำไรที่ดำเนินควบคู่ไปกับการพัฒนาคน ตลอดจนมีลักษณะของกิจกรรมที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรืออาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายของธุรกิจชุมชนมิได้หยุดอยู่เพียงการมีกำไร แต่ยังมุ่งไปสู่การใช้กำไรอย่างมีคุณภาพ เพื่อสวัสดิการชุมชน และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนตลอดจนเพื่อพัฒนาวัฒนธรรม และจิตสำนึกของชุมชน

2. ลักษณะการเป็นเจ้าของธุรกิจ โดย ธุรกิจทั่ว ๆ ไป จะมีเอกชน ซึ่งอาจเป็นบุคคลคนเดียว หรือคณะบุคคลเป็นผู้ลงทุน บริหารจัดการ และเป็นเจ้าของ ในขณะที่ธุรกิจชุมชนนั้น กลุ่มชาวบ้าน และ/หรือชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของ เป็นการลงทุนถือหุ้นของมหาชน ซึ่งเจ้าของ และคนทำงานเป็นคนเดียว หรือกลุ่มเดียวกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2540, น. 2)

3.3 รูปแบบที่เหมาะสมของธุรกิจชุมชน

รูปแบบที่เหมาะสมของธุรกิจชุมชน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ (Informal Group) คือ ไม่มีการจดทะเบียนตามกฎหมายหรือกฎหมายหนึ่ง แต่เป็นการดำเนินงานที่ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และสังคม มีความเป็นอิสระในการดำเนินงาน แต่ไม่สามารถทำนิติกรรมในนามของ

กลุ่มได้ การบริหารงานภายในกลุ่มมีความคล่องตัวเนื่องจากสมาชิกจะบริหารงานภายในกลุ่ม แต่ไม่สามารถระดมเงินทุนได้รวดเร็ว

2. กลุ่มที่เป็นทางการ (Formal Group) คือ กลุ่มที่มีการจดทะเบียนตามกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของสหกรณ์ หรือบริษัทจำกัด รูปแบบการบริหารงานมีความซับซ้อนมากขึ้น และมีความล่าช้า แต่สามารถระดมเงินทุนได้รวดเร็ว (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542, น. 112-113; สุพรรณิ อัครศิริเลิศ และ กุศล ฐินะกุล, 2551; ศิวฤทธิ์ พงศกรรังศิลป์, 2551)

3.4 ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการประกอบธุรกิจชุมชน

จากการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการประกอบธุรกิจชุมชน ประกอบด้วย 10 ปัจจัย สำคัญดังนี้

1. ปัจจัยด้านการเงิน กล่าวคือ หากธุรกิจชุมชนสามารถระดมเงินจากชุมชนได้เอง หรือมีเงินช่วยเหลือดอกเบี้ยต่ำจะทำให้โอกาสที่ธุรกิจจะจัดตั้ง และดำเนินการได้ดี ประสบผลสำเร็จนั้นมีความเป็นไปได้สูง ดังนั้นการดำเนินธุรกิจชุมชนจึงควรเริ่มจากกิจการเล็กไปใหญ่ ค่อย ๆ สะสมเงินทุนจากชุมชน เพื่อสร้างความแข็งแกร่งให้เกิดขึ้นกับธุรกิจชุมชน

2. ปัจจัยด้านความต้องการ และเป้าหมายของธุรกิจชุมชน ซึ่งบางชุมชนอาจทำการผลิตแค่พออยู่พอกิน รูปแบบของกลุ่มอาจเป็นเพียงกลุ่มเพื่อการผลิต เช่น กลุ่มทำนา หรือกลุ่มเลี้ยงสัตว์ บางชุมชนอาจมีเป้าหมาย คือ กำไร เพื่อนำกำไรมายกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกให้ดีขึ้น

3. ปัจจัยด้านการผลิต หากธุรกิจชุมชนมีความได้เปรียบเชิงทรัพยากร และ/หรือ ในเชิงทักษะซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่น ปัจจัยเหล่านี้จะเป็นความได้เปรียบ และสนับสนุนด้านการผลิตให้ธุรกิจชุมชนมีโอกาสประสบผลสำเร็จ

4. ปัจจัยด้านการตลาด การรู้ความต้องการของตลาด

5. ปัจจัยด้านการบริหาร และการจัดการ ได้แก่ ระบบงาน เงิน บุคลากร และระบบตลาด

6. ปัจจัยด้านผู้นำ เนื่องจากสังคมไทยมีลักษณะความเชื่อคนมากกว่าระบบ ดังนั้นหากผู้นำเป็นที่ไว้วางใจของสมาชิก มีวิสัยทัศน์ มีความสามารถในการเป็นผู้นำ มีความเสียสละ ทำให้ธุรกิจชุมชนมีโอกาสประสบความสำเร็จได้

7. ปัจจัยด้านทรัพยากรบุคคล ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะต้องมีความรู้ความสามารถทั้งด้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิทยาการใหม่ ๆ ทั้งนี้จะต้องเป็นคนที่รักงานของชุมชน ชอบงานท้าทาย มีความเสียสละ ไม่หวังผลตอบแทนมากเกินไป

8. ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการจัดตั้งธุรกิจชุมชน ถ้าสมาชิกไม่ร่วมมือธุรกิจชุมชนก็เกิดขึ้นไม่ได้ โดยสมาชิกควรมี 4 ร่วม คือ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ และร่วมรับผิดชอบ

9. ปัจจัยด้านระเบียบข้อบังคับ สมาชิกจะต้องเข้าใจในความแตกต่าง ขอบเขต และ ข้อจำกัดของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น หากข้อจำกัดไม่อยู่บนพื้นฐาน หรือความเห็นชอบจากสมาชิก การประกอบกิจการก็จะมีโอกาสประสบความสำเร็จต่ำ

10. ปัจจัยด้านปฏิสัมพันธ์กับภายนอก ธุรกิจชุมชนที่จะประสบผลสำเร็จได้จะต้องมีความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์เชิงบวก และหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์เชิงลบกับภายนอก หมายถึง การมีความคล่องตัวรู้ว่าเมื่อใดควรร่วมมือ หรือปฏิเสธภายนอก (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542, น. 112-113; สุพรรณิ อัสวศิริเลิศ และ กุศล ฐินะกุล, 2551; ศิวฤทธิ์ พงศกรรังศิลป์, 2551)

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่ามีงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดการ ความรู้กองทุนชุมชนและธุรกิจชุมชน ดังนี้

งานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ และการจัดการความรู้

1. การเรียนรู้

ชุมชนมีการเรียนรู้ และการปรับตัวของชุมชน เพื่อการดำรงอยู่มาตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบันโดยชุมชนสามารถเข้าใจสภาพปัญหา สามารถประเมินสภาพปัญหาของชุมชน และนำแนวคิด การพัฒนาชุมชนไปใช้ในการแก้ไขปัญหา เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้สภาพแวดล้อม ที่เปลี่ยนแปลงไป และจากการค้นพบผลงานวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ของ ตะติยา กาฬสุวรรณ (2546, น. 141) สรุปประเด็นที่ เกี่ยวข้องได้ดังนี้

1.1 การเรียนรู้ของชุมชน เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการปรับตัวของชุมชนในด้านต่าง ๆ ในการเรียนรู้ของชุมชนประกอบด้วย 2 วิธีการ คือ

1.1.1 การเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์ชีวิต โดยใช้ศักยภาพ ประสบการณ์ และการสังเคราะห์ความรู้ที่ได้จากชุมชน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการนำหลักธรรมทางศาสนาพุทธมาปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ

1.1.2 การเรียนรู้จากภายนอกชุมชน มี 2 ลักษณะ คือ

- การเรียนรู้ด้วยตนเองจากการสนับสนุนทั้งภาครัฐ และองค์กรเอกชน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้จากการสัมมนา การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การจัดเวทีกิจกรรมค่าย เพื่อนำมาปรับใช้ในชุมชน

- การเรียนรู้เป็นกลุ่ม กลุ่มเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และรวบรวมองค์ความรู้จากอาชีพต่าง ๆ

ในขณะที่ผลงานวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ของ กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548, น. 202) เรื่องการศึกษาความสามารถในการจัดการความรู้ของสมาชิกองค์กรชุมชน จังหวัดนครนายก ของ พาชวิญ ลอสะอาด (2548, น. 90) เรื่องการปรับตัวในวิถีทางของการพัฒนาชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีการจัดการป่าชุมชน บ้านเขาราวเทียนทอง หมู่ที่ 10 ตำบลเนินขาม กิ่งอำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท ของ หทัยชนก คะตะสมบุญ (2550, น. 158) และ การจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชน: ศึกษาเปรียบเทียบพิพิธภัณฑ์เฮือน บ้านสวกแสนชื่น ตำบลสวก และพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี ตำบลนาชาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ของ อุษณีย์ ยุทธพงษ์ธาดา (2549, น. 196) ค้นพบว่านอกจากการเรียนรู้แล้วยังมีการจัดเก็บความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้

1.2 การจัดเก็บความรู้ และการสังสมความรู้ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเรียนรู้โดยการเรียนรู้มาจากประสบการณ์โดยตรง และจากผู้อื่นที่ถ่ายทอดความรู้ให้ และความรู้ที่ได้ถูกสังสมไว้ในลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การแบ่งความรู้ออกเป็นหมวดหมู่ จัดทำทะเบียน และชุมชนสามารถนำความรู้นี้มาประยุกต์ใช้ในชุมชนของตนเอง

1.3 การแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการถ่ายทอดความรู้โดยการให้ และการแบ่งปันความรู้ในการปรับตัวของชุมชน เพื่อสร้างการเรียนรู้ และสื่อความหมายให้ลูกหลาน ชาวบ้านในชุมชน และเครือข่ายเข้าใจ เพื่อปรับตัวในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

1.4 การปรับเปลี่ยน และการประยุกต์ใช้ความรู้ และภูมิปัญญาเดิมของชาวบ้าน ให้กลายมาเป็นความรู้ใหม่ที่มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาของการพัฒนาชุมชน

จากที่กล่าวมาชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้นจะต้องมี การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อการพึ่งพาตนเอง มีความช่วยเหลือ และเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน มีจิตสำนึกร่วมกัน อีกทั้งต้องมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การทำกิจกรรม และการติดตามผลการดำเนินงานในชุมชน

2. กระบวนการเรียนรู้

จากผลงานวิจัยเรื่อง ความเชื่อ พิธีกรรม: กระบวนการเรียนรู้เพื่อศักยภาพ การพึ่งตนเองของชุมชนชนบท ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบ้านยางหลวง ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ของ อภิชาติ จันทรแดง (2546, น.144) สรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ มีองค์ประกอบสำคัญ 6 ประการ คือ

1. วิธีการเรียนรู้ เกิดขึ้นได้ทั้งทางตรง และทางอ้อมโดยผ่านกระบวนการการ ชัดเภาทางสังคมเป็นหลัก

2. ปราชญ์ชาวบ้านหรือวิทยากรที่ทำหน้าที่ในการเรียนรู้ ปราชญ์ชาวบ้าน หรือ วิทยากรที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มอาชีพ และสื่อมวลชน

3. สถานการณ์ในการเรียนรู้ บรรยากาศ วันเวลา สถานที่ ความสม่ำเสมอ และ ความเหมาะสม

4. ระบบสัญลักษณ์ในการเรียนรู้ เกี่ยวข้องกับวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในกิจกรรมรวมถึง สถานที่เลือกใช้

5. สถานการณ์ และโอกาสในการเรียนรู้ เมื่อชุมชนประสบกับปัญหาทำให้ชุมชน ต้องเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และเป็นโอกาสที่ทำให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ จากปัญหาที่เกิดขึ้น

6. การควบคุมทางสังคมในการเรียนรู้ ความสอดคล้องระหว่างกิจกรรม และ สภาพชุมชน

และมีการค้นพบปัญหาอุปสรรค และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงกระบวนการ เรียนรู้ ขึ้นอยู่กับ ปัจจัยสำคัญ 4 ด้าน

1. ปัจจัยทางสังคม สถานการณ์เปลี่ยนแปลงของชุมชนโดยเฉพาะในด้าน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การเข้ามาของวัฒนธรรม และเทคโนโลยีสมัยใหม่

2. ปัจจัยทางการปกครอง บทบาทของผู้นำทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ นโยบายในการปกครองของรัฐ

3. ปัจจัยทางการศึกษา นโยบายทางการศึกษาในระบบ ทำให้มีแรงจูงใจ และโอกาสในการเรียนรู้

4. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สภาพของชุมชนที่ต้องพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจจากภายนอกมากขึ้น

3. การจัดการความรู้

จากผลงานวิจัยเรื่อง กระบวนการจัดการความรู้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การใช้สารเคมีของเกษตรกร: กรณีศึกษาโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บ้านหลั่น หมู่ที่ 4 ตำบลท่าฉนวน อำเภอโนนหมก จังหวัดชัยนาท ของ วรณี ทองระย้า (2549, น. 122) สรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วยกระบวนการดังนี้ คือ

3.1 การรับความรู้จากภายนอก

การเรียนรู้ที่เกิดจากการรับความรู้จากภายนอก ถึงแม้จะเป็นการรับความรู้จากภายนอกแต่การนำความรู้นั้นมาปฏิบัติจริงก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างที่ได้มีการปฏิบัติ และจากการทบทวนความรู้เดิม และนำเอาความรู้ที่มีลักษณะสอดคล้องกับหลักการแบบใหม่มาประยุกต์ใช้ด้วย

3.2 บุคคลเรียนรู้

การเรียนรู้ทั้งในอดีตที่มีการซึมซับความรู้จากการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามธรรมชาติ มีกระบวนการคิด วิเคราะห์เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเห็นได้จากการเรียนรู้ในอดีตที่ใช้หลักการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะบอกให้จำ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น

3.3 การเชื่อมความรู้ภายนอกเข้ากับภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน

เป็นความสามารถของชุมชนในการเรียนรู้เพื่อที่จะหาจุดเชื่อมความรู้ใหม่ที่มีประโยชน์ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ และนำไปแก้ไขปัญหา

3.4 การทดลองปฏิบัติจริงร่วมกัน

การเรียนรู้ของชุมชนส่วนมากเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ดังนั้นเพื่อเป็นบทพิสูจน์ความรู้ใหม่ที่เข้ามาจะสามารถใช้ประโยชน์ได้จริงจึงมีการทดลองปฏิบัติร่วมกัน

3.5 การเลือกสรรความรู้ที่สามารถประยุกต์ใช้ได้

การเลือกสรรความรู้ที่มีประโยชน์กับชุมชน และสามารถนำมาปฏิบัติจริงได้ เพื่อให้การดำเนินงานของชุมชนประสบความสำเร็จ

3.6 การจัดแหล่งเรียนรู้สำหรับบุคคลภายนอก

เพื่อให้การจัดการความรู้ปรากฏรูปธรรมที่ชัดเจนประกอบกับการเรียนรู้ในเชิงทฤษฎีแล้วการจัดแหล่งเรียนรู้ในเชิงปฏิบัติที่มีความสำคัญโดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การบรรยายโดยวิทยากร และการจัดทำโดยการสาธิตให้บุคคลภายนอกได้เรียนรู้

3.7 การจัดเก็บข้อมูล

การเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงถึงแม้จะเป็นการรับความรู้จากภายนอกเพื่อนำมาสู่การปฏิบัติจริงร่วมกันก่อให้เกิดความรู้ใหม่ซึ่งความรู้ที่ได้รับเป็นความรู้ในลักษณะของความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) และในระหว่างการปฏิบัติงานร่วมกันทำให้เกิดความรู้ที่สอดแทรกในระหว่างทำงาน (Embedded Knowledge) ซึ่งความรู้ทั้งสองประเภทเป็นความรู้ที่ยากต่อการเข้าถึงจึงมีการดำเนินกิจกรรมเพื่อให้ความรู้นั้นเปิดเผย (Explicit Knowledge) เพื่อให้บุคคลอื่นสามารถเข้าถึงได้

งานวิจัยที่เกี่ยวกับกองทุนชุมชน และธุรกิจชุมชน

1. การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

จากผลงานวิจัยเรื่อง การจัดการกองทุนหมู่บ้าน: กรณีศึกษาบ้านตราซุ หมู่ 6 ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดสิงห์บุรี ของ พระมหาสุวชัย สายบุตร (2547, น. 84) และศักยภาพในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมืองของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดหนองบัวลำภู ของ พิษณุ หัตถสงเคราะห์ (2547, น. 116) สรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้ดังนี้

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน มีแนวทางการบริหารจัดการที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ซึ่งสามารถบริหารจัดการกองทุนให้มีความยั่งยืนด้านการเงิน และมีการจัดทำระบบบัญชีที่มีความโปร่งใสสามารถตรวจสอบได้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดแข็งของกองทุนหมู่บ้าน

โดยในศักยภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรด้านบุคคล มีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน ด้านงบประมาณ มีการจัดสรรเงินงบประมาณที่ได้รับตามแผนงานที่กำหนดไว้ และสอดคล้องกับงบประมาณที่มีอยู่ สำหรับด้านวัสดุอุปกรณ์และสถานที่ มีการจัดเตรียมเอกสาร และข้อมูลเพื่อใช้ในการบริการสมาชิก และมีการใช้ประโยชน์จากวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่แล้วในหมู่บ้าน

ในขณะที่ พิษณุ หัตถสงเคราะห์ (2547, น. 116) ค้นพบว่าการบริหารจัดการกองทุนด้านการวางแผน มีการจัดทำระเบียบ ข้อบังคับของกองทุนสอดคล้องกับระเบียบ และค่านิยมของประชาชน ด้านการจัดการองค์การ โครงสร้างขององค์การมีความชัดเจน และเหมาะสมต่อ

การดำเนินงาน ด้านการอำนวยความสะดวก ประธานกองทุนหมู่บ้านมีภาวะผู้นำ และให้ความเป็นธรรมแก่กรรมการทุกท่าน ด้านการตรวจสอบกำกับดูแล มีการติดตามผลการดำเนินการของผู้กู้ยืม แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถที่จะแสดงออกซึ่งศักยภาพในตัวตน และพร้อมที่จะเรียนรู้กระบวนการต่าง ๆ เพื่อนำมาบริหารจัดการปัญหาของหมู่บ้านตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. ธุรกิจชุมชน

จากผลงานวิจัยเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง ตำบลคลองกระเจง อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดสุโขทัยของ กนกวรรณ จินานุวัฒนา (2546, น. 101) สรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจชุมชนได้ดังนี้

ปัจจัยภายในที่ช่วยส่งเสริมธุรกิจชุมชน ได้แก่ เกิดจากการมีผู้นำเข้มแข็ง เสียสละ และความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน และการที่ชุมชนมีที่ตั้งอยู่ใกล้ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

ปัจจัยภายนอกที่ช่วยส่งเสริมธุรกิจชุมชน ได้แก่ การช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก งานวิชาการ เทคโนโลยี เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าปัจจัยภายในและภายนอกก่อให้เกิดพลังของชุมชนในการขับเคลื่อนธุรกิจชุมชนให้สามารถประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ การจัดการความรู้ กองทุนชุมชน และธุรกิจชุมชน จะพบว่างานวิจัยเหล่านี้ เป็นการศึกษาวิจัยที่มีลักษณะการศึกษาด้านการเรียนรู้ของชุมชน กระบวนการจัดการความรู้ การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน และกระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน ซึ่งสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษา เนื่องจากมีความสอดคล้องกับการจัดการความรู้กองทุนชุมชน และธุรกิจชุมชนของหมู่บ้านจำรุง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง